Biró A. Zoltán

TUDÁSTRANSZFER, TUDÁSKONTEXTUS VIDÉKI TÉRSÉGBEN. HELYZETKÉP A SZAKTANÁCSADÁS SZÉKELYFÖLDI FELTÉTELRENDSZERÉRŐL

1. Bevezetés

Tanulmányunk a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány megbízása alapján, a székelyföldi térség agrárinnovációs folyamatainak kutatási programja újabb moduljaként készült, és a térségi agráriumhoz kapcsolódó szaktanácsadási igények és gyakorlatok társadalmi környezetét vizsgálja. Ezt a témakört a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatok, a térségben kimutatható tudáshasznosítási és tudástermelési folyamatok kontextusában vizsgáljuk. Erre a tágabb körű megközelítésre azért van szükség, mert az 1989-es romániai rendszerváltást követő három évtizedben a térségben a gazdálkodók teljes körét lefedő, szervezett, közvetlenül igénybe vehető és intézményes keretek közt zajló, a gazdák helyi igényeihez kapcsolódó szaktanácsadási hálózat és gyakorlat nem alakult ki. A minden megyében – így a térségi megyeközpontokban is – működő mezőgazdasági hivatalok (Mezőgazdasági Vezérigazgatóság, állategészségügy, környezetvédelem, vízgazdálkodás, növényvédelem, környezetvédelem) agrárszakemberei képzési programok (tanfolyamok) szervezése révén töltöttek be ismeretterjesztő szerepkört, munkakörük nagyobb része azonban hivatali nyilvántartási, szakmai ellenőrzési feladatokhoz kapcsolódott. Az alkalmi és személyes jellegű, nem intézményesített szaktanácsadási gyakorlat ezért szaktanácsadási szolgáltatásként nem is tematizólódott, a felhasználók oldalán ehhez nem is kapcsolódott nevesített szaktanácsadói pozíció, úgyszólván beleolvadt a más jellegű tájékozódási, problémamegoldási gyakorlatokba. Változást és kivételt jelentett 2019-től a Székelyföldi Gazdaszervezetek Egyesületének megalakulása, amelynek keretében a magyar kormány szervezeti, szakmai és teljes körű anyagi támogatásával húsz szaktanácsadó szakember (a program meg-

jelölése szerint: falugazdász) kezdte meg tevékenységét a székelyföldi térségben. Ez a hálózat azonban még a szakmai alapozás fázisában van abban az értelemben, hogy – a pályázati munkához kapcsolódó szakmai konzultáció kivételével – nem fedi le – szervezett formában és minden szakmai ágazatban működő szaktanácsadási szolgáltatásként – a térség egészét. Olyan szaktanácsadási forma kialakítása, amely kifejezetten a térségben megjelenő innovatív agrárvállakozások (lásd ezzel kapcsolatban Biró – Magyar 2014, 2015, 2019) igényeihez igazodva kínálna szakmai szolgáltatást eddig a térségben fel sem merült.

A fenti gondolatmenet a szaktanácsadás felemás térségi helyzetére utal. Egyfelől azt kell mondanunk, hogy a térséget lefedő szervezett szaktanácsadás nincsen, másfelől viszont azt látjuk, hogy egész sor olyan tevékenység zajlik, amely tartalmában szaktanácsadásnak lenne nevezhető. Ez egyszerre tekinthető hátrányos helyzetnek és kreatív állapotnak. Elvben elképzelhető lenne, hogy a tartalmi szempontból szaktanácsadásnak minősíthető tevékenységek halmazát egy meghatározó térségi intézményi szereplő „beterelje" a szervezett szaktanácsadás intézményi keretei közé. Ebben az esetben viszont joggal merülhet fel az a kérdés, hogy egy napjainkban kialakítandó intézményes szerkezet – figyelembe véve az új vidékfejlesztési paradigma térségi hatását, a digitalizáció lehetőségeit, a tudástermelés és tudásmegosztás korszerű eljárásait, nem utolós sorban a térségben most fölerősödő sokszereplős agrárinnovációs folyamatot – milyen is kellene legyen? A szaktanácsadási munka feltételrendszere, tartalma, mindennapi gyakorlata és gazdaságitársadalmi funkciója országonként, de ezen belül akár térségenként is különböző lehet annak függvényében, hogy milyen adottságok jellemzik az adott országot vagy térséget. Kozári József, a témakör magyarországi szakértője négy olyan elemet emel ki, amelyek saját adottságként a szaktanácsadást meghatározhatják (a szaktanácsadás általános célja, a szaktanácsadás során alkalmazott stratégiák, a támogatott ügyfelek köre, a szaktanácsadás finanszírozási rendszere. Kozári 2009. 11). Az ezzel a témakörrel foglalkozók meghatározásai többféle megközelítés alapján a szakmai tevékenységek több formáját is a szaktranácsadás körébe sorolják, így többek között az oktatást, az információ szolgáltatást, a problémamegelodást, a technológiai ismertetek bővítését, az információcsere támogatását, az önkéntes tanulás ösztönzését. A gazdaságfejlesztés mellett a szaktanácsadás társadalmi célokat is követ abban az értelemben, hogy a vidéki térségben élők életminőségének javítását célozza meg. Ez a komplex szerepvállalás különösen a hátrányos helyzetben lévő vidéki térségek esetében lehet fontos, ilyen térségekben a szaktanács-

adás nem csupán a szűk értelemben vett mezőgazdasági tevékenység szakmai támogatására irányul, hanem a vidélkfejlesztés körébe sorolható tevékenységi területek jóval szélesebb körét öleli fel. „Az endogén, másképpen a belső erőforrásrendszeren alapuló vidékfejlesztés megvalósulásának egyik kiemelkedően fontos bázisa tehát a szaktanácsadás" (Kozári 2009.13).

Mindezen szakmai és térségi szempontok arra utalnak, hogy valamiféle térségi intézményi szerkezet kialakításával mindeképpen foglalkozni kell. Az elmúlt évek során kibontakozott és fokozatosan erősödő térségi agrárinnovációs folyamat – amelyet ma már a tevékenységek és aktorok körének gyarapodása és deverzifikálódása okán lehetséges térségi paradigmaváltásként értelmezni (lásd ezzel kapcsolatban: Biró – Magyar 2018) – fokozatosan növeli az agrárjellegű szakmai-technológiai ismeretek iránti térségi igényt. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a térségi tudástermelés stagnál vagy alig bővül. A tervezési és szakmai alapozási munkát viszont a szaktanácsadás térségi feltételrendszerének számbavételével érdemes kezdeni. Ebbben a megközelítésben pedig nem kerülhető meg a tudástranszfer, a tudásfelhasználás és a tudástermelés térségi gyakorlata.

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás elindítását több tényező is indokolta. Ezek közül három – egymást kölcsönösen befolyásoló – tényezőt emelünk ki:

a.

Az elmúlt évtized térségi innovációs folyamatai (ezek elemzésével foglalkoztunk a PAHRU korábbi szakmai programjaiban, lásd: Biró – Magyar 2013, 2017, 2018, 2019) olyan bottom-up típusú egyedi vagy közösségi agrár kezdeményezések sorozatát indították el, amelyek szerkezeti szinten változtatják meg a térségi agrárszektort. Ezekben az innovációs folyamatokban azonban a szaktanácsadási szegmens egészen 2019-ig nem kapott meghatározó szerepet. A térségi agrárinnovációs folyamatok szakmai és szakpolitikai támogatásának fontos feltétele a szaktanácsadási munkához kapcsolódó tevékenységek és lehetőségek minél teljesebb spektrumának számbavétele és elemzése az igényektől és térségi faktoroktól az adaptálható új lehetőségekig és módszerekig.

b.

A Magyar Kormány által indított és támogatott térségi szaktanácsadói hálózat kulcsfontosságú területen – a személyi/közvetlen szaktanácsadási munka intézményi-hálózati rendszerének kialakításával – meghatározó lépést tett ezen a téren. Fontos szakmai feladat számbavenni azokat a térségi társadalmi és ágazatspecifikus

tényezőket, amelyek kiegészthetik, bővíthetik és támogathatják a kialakított hálózat működésének hatékonyságát.

c.

Fontos szakmai feladat számbavenni és elemezni a komplex értelemben felfogott szaktanácsadói tevékenységnek az ebbe a térségbe adaptálható, a térségi agrárium szemszögéből hangsúlyosan innovatív tartalmú módozatait, azok térségi implementációjának lehetőségeit az ismeretterjesztés sokféle lehetséges formájától a képzésen és a személyes tanácsadói munkán át a tudástranszfer formáinak további intézményesítéséig. Ebben a munkában a fogadó közeg ismerete meghatározó kiindulópontot jelenthet.

A térségi léptékű tényfeltáró és tematizációs munka célja az volt, hogy – figyelembe véve ennek a periferikus térségnek a társadalmi adottságait és fejlettségi szintjét – szakmai eredményeinkkel támogassuk és ösztönözzük a szaktanácsadáshoz kapcsolódó térségi szemléletváltást és a gyakorlati alkalmazást. **Fontos kiindulópontot jelentett számunkra az a tereptapasztalat[1], hogy** a térségben egyre erősödő agrárinnovációs folyamat (olyan új kezdeményezések egyre nagyobb számban való jelentkezése, amelyek működésük tartalma és módja tekintetében a térségre általánosan jellemző, önfenntartó családi gazdálkodási modellhez viszonyítva hordoznak innovációs váltást) a szaktanácsadási szegmens kialakulásának és intézményesülésének hiányában nem tud érdemben tovább erősödni, a kezdeti kísérleti fázison túllépni. Szervezett és célirányos térségi tudástámogatás hiányában vélhetően nem lesz esély arra, hogy az utóbbi évtizedben beindult térségi agrárinnovációs paradigmaváltás visszafordíthatatlanná váljon.

A szaktanácsadás térségi feltételrendszerét és helyzetét elemző kutatási programunk szerves része a PAHRU működésének, az alapítvány 2011 óta kiemelt programként foglalkozik a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatok szervezésével és menedzselésével, a székelyföldi agrárinnovációs folyamatok szakmai elemzésével, ösztönzésével és támogatásával (kiadványsorozat, szakmai fórumok, felnőttképzés, Vidékfejlesztés mérnöki MA képzés működtetése, szakmai tapasztalat-

[1] Lásd kutatási programunk eddigi kiadványait (http://www.pahru.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=134&Itemid=712&lang=hu), továbbá: Biró A. Zoltán és Sárosi-Blága Ágnes (2020): Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland. Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses, 22.10.77−93.

cserék szervezése, tangazdaság kialakítása és működtetése, szakmai szerepvállalás a székelyföldi falugazdász hálózat létrehozásában és működtetésében.)

Az egyes fejezetek során arra törekszünk, hogy a szaktanácsadáshoz kapcsolódó elemzéseket és értelmezésésket helyezzük el a térségbe irányuló tudástranszfer, tudásfelhasználás és tudástermelés kontextusában. Ennek a három, egymáshoz kapcsolódó térségi tényezőnek az együttesét térségi **„tudás kontextusnak"** fogjuk nevezni. Amint azt a fentiekben jeleztük, a vizsgált térségben a szó szoros értelmében vett intézményesített szaktanácsadási rendszer és gyakorlat nem alakult ki, és mindazok a szereplők, ismeretek és tevékenységek amelyek szaktanácsadási tartalom, ágens vagy tevékenység funkcióját töltik be – amint jeleztük: alkalmi, efemer, személyes módon – föloldódnak a térségi tudáskontextusban. Ennek jele az is, hogy a térségben a „szaktanácsadás", „szaktanácsadó" kifejezések sincsenek benne a mindennapi szóhasználatban, illetve a térségi agrárszerepelők szóhasználatában.

A székelyföldi térségbe irányuló modernizációs célzatú, fejlesztéspolitikai tartalmú – az agrárszegmenst is magába foglaló – tudástranszfer folyamat minden kétséget kizáróan egyike a térség legfontosabb 1989 utáni társadalmi folyamatainak. Ez a térségre irányuló tudástranszfer folyamat a romániai rendszerváltást követő hónapokban szinte azonnal beindult (jellemző példa erre a magyarországi egyetemek térségbe kihelyezett képzéseinek az indítása), elsősorban és meghatározó jelleggel magyarországi személyi, szakmai, intézményi szereplők részvételével, és mind a mai napig intenzív, sokszereplős, sokelemű folyamatként van jelen. A magyarországi szakértők és intézmények szerepvállalásához a későbbiek során romániai intézményi szereplők és szakmai szervezetek is csatlakoztak. Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatának indulását követően pedig a térségre irányuló tudástranszfer folyamat sok új szereplővel és témával gazdagodott, megjelentek a tudástranszfer folyamatban meghatározó szerepet vállaló térségi intézmények, napjainkra – a szabadon elérhető digitális tartalmaknak köszönhetően – a tudástranszfer informális (intézményi közvetítők nélkül zajló) mintázatai is nagy szerepet kapnak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez a tudástranszfer folyamat – miközben minden egyes komponense külön-külön figyelmet kapott – nem tematizálódott úgy, mint a térségi társadalom rendszerváltás utáni működésének meghatározó társadalmi jelensége. Minden bizonnyal ennek tudható be, hogy ez a folyamat nem képezte elemzés tárgyát sem. Nem készültek olyan elemzések, amelyek számbavették volna a tudástranszfer folyamat külső és belső szereplőit, a

szereplők között kialakult szerepmegosztást, az egyes célcsoportokra vagy a térség egészére gyakorolt hatást, a szakmai ismeretek és kompetenciák terén tapasztalható bővülést. Mindez nyilván érvényes az agrárszegmensre is. Ez utóbbi területen készült néhány részelemzés[2], azonban a folyamat térségi társadalmi jelenségként való átfogó elemzése várat magára. A PAHRU felkérésére indított programunk keretében arra vállalkoztunk, hogy a szaktanácsadás térségi feltételrendszerének elemzése keretében vázlatos körképet alkossunk az agrártevékenységhez közvetlenül vagy közvetetten kapcsolható térségi tudáskontextusról. Ehhez a helyzetkép alkotáshoz kapcsolódik a tudástranszfer folyamat szereplőinek, folyamatainak és funkciónak számbavétele is. A társadalomtörténeti előzmények áttekintése mellett igyekeztünk meghatározni a folyamat 1989 utáni jellemzőit. A tájékozódó, dokumentációs munka mellett interjúsorozatot készítettünk a folyamat szereplőivel, a tudástranszferben közvetítő szerepet vállaló és a befogadó csoportok tagjaival egyaránt. A program során alkotott térségi helyzetkép olyan kiindulópontként kezelhető, amely minden pontján további részletes elemzésre vár, azonban bízunk abban, hogy jelen formájában is hozzájárul ennek a témakörnek az előtérbe helyezéséhez, további részelemzések készítéséhez és a szakmai tervezési munka megalapozásához.

2. Az előzményekről röviden

A térségbe irányuló agrárjellegű tudástranszfer és innovációs támogatás a XX. század kezdetétől szakaszos jellegű volt, egyes időszakokban előtérbe került, más időszakokban hiányzott. A maga során minden ilyen hosszabb-rövidebb modernizációs hullám kísérletként értelmezhető abban az értelemben, hogy a változtatások kezdeményezői (magyar állam, romániai magyar politikai és agrár elit, román állam, intézményi és magánjellegű kezdeményezések) a maguk szempontjai, érdekei, célkitűzései alapján a térségi agrárium hátrányosnak tartott helyzetét kívánták megszüntetni, és minden ilyen támogatási-beavatkozási időszak csak részleges változásokat hozott. Ugyanakkor minden ilyen kísérlet – a térségi társadalom szem-

[2] Erre példa az illyefalvi LAM Alapítványról készült tanulmány (KAM 2001), az agrárjellegű szakmai tudás helyzetével foglalkozó szakmai fórum és kiadvány (Biró – Ozsváth-Berényi 2009), a Pro Agricultura Hargitae Universitatis Alapítvány tudástranszfer munkáját bemutató tanulmány (Biró – János 2016), a vidékfejlesztés intézményesülését támogató tudástranszfer folyamat elemzései (Biró et al. 2004, Mátéffy 2014), a térségi agrárképzés helyzetét elemző kerekasztal nyomán készült kiadvány (Biró – Tiboldi 2012).

szögéből nézve – külső kezdeményezés volt. Ennek a tartalmában, célrendszerében és intenzitásában nagyon változatos támogatási/beavatkozási kísérletsorozatnak minden esetben fontos eleme volt a térségbe irányuló tudástranszfer (nyilván nem ezzel a megnevezéssel), ami új eszközök, technológiák és szakmai tudások kínálatát és programszerű terjesztését jelentette. Ezekhez a beavatkozási kísérletekhez egyes esetekben olyan jelentős mértékű anyagi támogatások kapcsolódtak, amelyek közvetlenül az agrárszereplőkre, vagy azok térségi szervezeteire irányultak (ennek jellemző példája a XX. század első éveiben indított ún. Székely Akció agrártámogatási programja vagy a második világháború időszaka alatt zajló támogatási és ágazat fejlesztési programok). Más esetekben az anyagi támogatások az agrárágazatba való állami beruházás formájában jelentkeztek (Erre jellemző példa a kollektív gazdaságok gépparkjainak létrehozása, agrárszakemberek nagy számban való alkalmazása, új termelési technológiák meghonosítása). Emellett természetesen van példa több olyan innovációs kísérletre is, amelyek nem tartalmaztak anyagi támogatást, és elsősorban a szakmai ismeretek terjesztését vagy a szervezeti/együttműködési formák kialakítását (képzési programok, szakmai előadássorozatok, kiadványok készítése és terjesztése, szövetkezetek létrehozásának ösztönzése) célozták meg.

Az általános célkitűzések hasonlósága mellett (a térség agrárszerkezetének fejlesztése/megváltoztatása) azonban minden ilyen kísérlet esetében másként és másként működött, ugyanakkor az egyes kísérletek között minden esetben olyan hosszabb időszak volt, amely alatt a térségbe irányuló tudástranszfer gyakorlatilag szünetelt. Az egyes kísérletek eredményességét illetően csak a kezdeményezők oldalán készültek szakmai jelentések, értékelések, nincsen tudomásunk arról, hogy a modernizációs programok befogadását illetően a térségi társadalom szemszögéből készültek volna elemzések (ez alól kivételt képez a kollektivizálás időszaka, amellyel kapcsolatban több kutatási program is zajlott[3]). A következőkben jelzésszerűen ismertetjük az egyes modernizációs kísérletek témánk szempontjából fontosabb elemeit.

A térségbe irányuló első nagy tudástranszfer folyamat a XX. század első évtizedében zajlott. A Székelyföld gazdasági helyzetét is elemző Tusnádi Kongresszust megelőzően és azt követően került sor a Székely Akció nevet viselő kormányzati

[3] A térségi társadalomra gyakorolt hatással Oláh Sándor több tanulmányban is foglalkozott (Oláh 2004, 2008), kulturális antropológiai megközelítésben is készültek elemzések (Bodó 2004, 2009, Bodó – Oláh 1996, Oláh 2001, 2017).

programra, amelynek keretében átfogó támogatási és modernizációs kezdeményezések indultak a térség agráriumának fejlesztése érdekében[4]. A támogatási program egyik fontos területe a gazdakörök megalakítása volt. Az anyagi és szervezési támogatás célja az volt, hogy minden székely községben alakuljanak gazdakörök, amelyek támogatásként mezőgazdasági gépeket, vetőmagot kaptak. A szervezésben és vezetésben meghatározó szerepet játszottak a helyi tanítók és a lelkészek. Fontos támogatási terület volt továbbá a szövetkezeti mozgalom támogatása, illetve a már korábban beindult hitelszövetkezetek támogatása. A támogatási területek kijelölése és funkcionális összekapcsolása jól jelzi, hogy tulajdonképpen átfogó gazdaságpolitikai programról volt szó, amely tekintetbe vette a térségi adottságokat, és az ismeretterjesztéstől a gazdálkodási gyakorlat szerkezeti átalakításáig minden fontosabb területre kiterjedt. Ezek a programok az első világháborút és a trianoni békeszerződést követően nyilván nem folytatódtak.

A két világháború közti időszak kezdeményezéseiből elsősorban az agrártudományi szakmunkákat, az agrártársadalom állapotának megismerését célzó statisztikai és szociológiai-szociográfiai kutatásokat, illetve a nagyszámú szakmai ismeretterjesztési kezdeményezést (szaklapok, tematikus kiadványok, ismeretterjesztési programok, könyvsorozatok, publicisztikai tevékenység, téli gazdasági iskolák szervezése) lehet kiemelni (Erdélyi Gazdasági Egylet, Erdélyi Gazda folyóirat, illetve ennek Zsebnaptára és Naptára, a Magyar Nép Könyvtára agrárkiadványai, a brassói ÁGISZ Hasznos Könyvtár sorozatának agrártémákkal foglalkozó kiadványai). Ezeknek a kezdeményezéseknek és programoknak a szervezeti keretei Erdély léptékűek voltak, a jelentős részük a székelyföldi térségre is kiterjedt. Ebben az időszakban több országos kezdeményezés indult részben pártpolitikai támogatással, részben értelmiségi mozgalomként (poporanism, semanatorism), ezek azonban a székelyföldi térség agrártársadalmára érdemben nem gyakoroltak hatást. Az ebben az időszakban szerveződött értelmiségi és szakpolitikai jellegű kezdeményezések teljesen más jellegűek voltak mint a korábbi időszak kormányzati hátterű gazdaságpolitikai és innovációs programja, elsősorban tudástranszfer kínálatként jelentek meg, nem jelentettek strukturális jellegű beavatkozást.

[4] A témának gazdag korabeli szakirodalma van, a napjainkban készült összefoglaló jellegű szakmai elemzések köréből kiemelhető Balaton Petra több tanulmánya (lásd: Balaton 2006, 2016).

A második világháború ideje alatt indult az újabb támogatási és modernizációs hullám a magyar állam részéről[5]. Ebben az időszakban is komplex gazdaságpolitikai program zajlott, ennek részeként az agrárium minden fontos területét érintették a támogató célzatú kezdeményezések: termesztés, terménytárolás, értékesítés, ismeretterjesztési céllal szakirányú tanfolyamok szervezése, törekvés az ugarrendszer felszámolására, az ipari növények termesztésének ösztönzése, fajtafeljavítás az állattenyésztésben, a legelőgazdálkodás modernizálása, mezőgazdasági gépvásárlási akciók indítása, az agrárjellegű intézményes oktatás támogatása, gazdakörök működésének támogatása és mások (Oláh 2016. 628-631). A támogatási és modernizációs program méreteit, jellegét a háborús helyzet és a hadigazdálkodás alapvetően befolyásolta, ugyanakkor tartalmi jellegű változást is hozott, elsősorban az agrárszektorhoz kapcsolódó nagyobb gazdasági-ipari beruházások révén (példa erre a gabonatárolók kialakítása, a feldolgozó üzemek építése). Amint azt Oláh Sándor hangsúlyozza az állam által támogatott modernizációs kísérlet eredményessége, társadalmi hatása kapcsán, „A négy év alatt komplex támogatáspolitika nem változtathatott lényegesen Székelyföld társadalmi, gazdasági helyzetén. Ennek legfőbb akadálya a hadigazdálkodás elvonási kényszerei mellett az idő rövidsége volt" (Oláh 2016.654).

A második világháború lezárását követő években több kezdeményezés is történt a korábbi ismeretterjesztési, szakmai támogatási keretek és gyakorlatok újjászervezésére (kiadványok, képzések stb.), azonban a kollektivizálás folyamatához kapcsolódó országos pártpolitika az ötvenes évek elejétől gyakorlatilag minden ilyen tevékenységet átalakított vagy megszüntetett. A kollektív gazdaságok létrehozásának és működésének időszaka új helyzetet teremtett a térségben (az ötvenes évek elején indult folyamat a térségben 1962-ben zárult le, a kollektív gazdaságok a romániai rendszerváltásig, 1989-ig működtek). Ennek az időszaknak a térség agrárszerkezetére (földtulajdon szerkezete, agrárjellegű tevékenységek, agrártermelési tudás) gyakorolt hatása ambivalens. Formálisan tekintve teljeskörű és erőszakos agrármodernizációs program volt (a családi léptékű föld- és eszköztulajdon megszüntetése, közösségi (téesz) tulajdonszerkezet és működési modell kialakítása, a nagyüzemi agrártermelés technológiájának és gyakorlatának bevezetése, agrár gépparkok kialakítása, nagyszámú agrárszakemberek térségi alkalmazása, állami tulajdonú szakmai bázisok kialakítása). Azonban ennek a három évtizednyi

[5] Ennek a támogatási programnak az alapos elemzésével foglalkozik Oláh Sándor tanulmánya (Oláh 2016.)

időszaknak a térségi lakosság agrárjellegű tudására, illetve az agráriumhoz kapcsolódó társadalmi értékekre és normákra gyakorolt hatása kismértékű és közvetett jellegű volt. Kevés kivételtől eltekintve a térségi társadalom számára a kollektív gazdaságok működése nem jelentett sem foglalkozási, sem megélhetési lehetőséget. A térségi lakosságnak csak elenyésző töredéke dolgozott a kollektív gazdaságokban, a nagyüzemi termelés szemléletét és technológiáját gyakorlatilag csak a téeszekben dolgozó vezetők és agrárszakemberek sajátították el. Mindehhez hozzájárult – az erőszakos tulajdonváltáshoz kapcsolódóan – az általános negatív társadalmi viszonyulás, a közösségi gazdálkodás társadalmi leértékelése, nem utolsó sorban az az ellenszenv, ami a kollektív gazdaságok munkájában való időkénti kötelező szerepvállalásból adódott. Mindennek a természetes folyománya az, hogy a térségi lakosságnak az agrártermeléshez kapcsolódó tudása gyakorlatilag azon a szinten konzerválódott ahol a családi gazdálkodási gyakorlat 1962-ben abbamaradt. A kollektivizálás három évtizedes modernizációs hatása (gazdálkodási tudás, gazdálkodáshoz való viszonyulás) térségi társadalmi léptékben minimális. Nem véletlen, hogy a kollektív gazdaságokat felszámoló és az 1962-ben megszüntetett családi tulajdonszerkezet visszaállítását szabályozó rendelkezések után a nagyüzemi termelési technológiák egyik napról a másikra eltűntek, a téesz-ek közösségi vagyonát szétosztották, az agrármérnökök és más szakemberek egyik napról a másikra „feleslegessé" váltak. A térségi családok a kollektivizálás előtti időszakban szerzett tudásra, a gazdálkodáshoz kapcsolódó korábbi érték- és normarendszerre alapozva indították újra 1989 után az önfenntartó, holisztikus családi gazdálkodást. Ennek a folyamatnak az eredménye az, hogy a térségben a lakosság agrárérintettsége ma is magas, a térségi háztartások (a városi népességet is beleértve) több mint fele földtulajdonnal rendelkezik, a birtokszerkezet fölaprózott, a tagosítási folyamat nem indult be, a földbérlés kismértékű, az önfenntartó családi gazdálkodás modellje és gyakorlata a térségben meghatározó jellegű kulturális minta[6].

Az a tény, hogy a térségi agrártársadalomban milyen nagymértékű tudásdeficit van a térségi agrárszereplők nagyobb része számára nem is tematizálódott egészen az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamat beindulásáig. Bár a tematizáció – elsősorban a térséggel foglakozó, a térséget támogató külső szereplők munkája

[6] A térségi háztartások elemzésével kapcsolatos adatfelvételek (Laki – Biró 2001, KAM 2004, 2011, illetve több mint 20 lokális léptékű kutatás) stagnálást vagy csupán kisléptékű változásokat jeleznek. A területalapú támogatások bevezetése stabilizálta ezt az állapotot.

nyomán – ettől kezdve a térségben folyamatos, a tudásdeficit tényének elismerése, a tudásdeficit csökkentésére irányuló tevékenységek támogatása csak fokozatosan nyert teret, és ez a folyamat napjainkra sem zárult le.

Az 1989-es rendszerváltást követően fokozatosan beindult egy sokszereplős, tartalmában és formájában folyamatosan bővülő térségi tudástranszfer folyamat (elemzését lásd a tanulmány következő fejezetében). Ezt a folyamatot azonban kiépülését, eredményességét (a befogadás mintázatait) illetően nagymértékben meghatározta az induló tudásdeficit mértéke és jellege, nem utolsó sorban az, hogy a térségbe irányuló tudástranszfer 1989 utáni külföldi (elsősorban magyarországi) kezdeményezői és támogatói nem mindig vették tekintetbe ezt a felhalmozott térségi hátrányt, és értetlenül fogadták az érdeklődés hiányát vagy éppen az új tudások elutasítását. Nem számoltak azzal sem, hogy az ebben az ismertetésben jelzett korábbi modernizációs kísérletek jelentős bizalmatlanságot termeltek ki a térségi társadalomban minden külső kezdeményezéssel szemben, és ez a bizalmatlanság távolságtartó vagy védekező stratégiák, magatartások kialakulásához vezetett. Nem mondunk újat azzal, ha jelezzük, hogy ezeknek a védekezési stratégiáknak és magatartásoknak egy része napjaink térségi társadalmában is tetten érhető, a modernizációs folyamatot fékező endogén korlátként működik[7], és sok esetben befolyásolja a térségbe irányuló tudástranszfer programokhoz való viszonyulást.

3. Helyzetkép: tudástranszfer, felhasználás, tudástermelés

A jelenlegi térségi tudáskontextus (térségbe irányuló tudástranszfer, térségi tudástermelés, tudásfelhasználás), illetve az ebben a keretben zajló szaktanácsadási gyakorlatok elemzése során abból kell kiindulnunk, hogy olyan sokszereplős, komplex, spontán/szervezetlen folyamatról van szó, amely az 1989-es romániai rendszerváltást követő időszak próbálkozásai után az utóbbi évtizedben jelentős mértékben fölerősödött. Amint azt a társadalomtörténeti áttekintésben láthattuk, az agrártevékenységhez kapcsolódó tudástranszfer több kisebb -nagyobb hulláma érintette ezt a térséget, ezek azonban többnyire olyan kínálatok voltak, amelyek kiindulópontként nem a térségi igényeket vették alapul, és az esetek döntő többségében – egyfajta top-down típusú folyamatként – az állami törekvések vagy

[7] A normatív jellegű társadalmi magatartási minták korlátozó szerepét jól jelzi az innovatív kezdeményezésekhez való lokális viszonyulás (lásd ezzel kapcsolatban: Biró – Sárosi-Blága 2018, 2020)

az agrárértelmiségiek szélesebb körű társadalomátalakító törekvéseihez kapcsolódtak. A térségbe irányuló tudástranszfernek ez a modellje természetesen ma is működik. A magyarországi intézmények tudástranszfer jellegű térségi szerepvállalásaiban az általánosabb jellegű térségi modernizációs szándék/törekvés is jelen van, a térségi és magyarországi elitek személyes tudástranszfer akcióiban és kísérleteiben szintén kimutatható ez a szándék.

A térségi tudáskontextus 1989 utáni alakulásában három olyan fontos változás van, amely ezt az időszakot megkülönbözteti a társadalomtörténeti fejezetben jelzett korábbi innovációs/támogatási időszakoktól.

- A térségi tudáskontextus diverzifikálódása
- A tudásigény térségi növekedése
- A térségen belüli tudástermelés megjelenése

a.

Az egyik fontos változás abban érhető tetten, hogy az innovációs folyamatnak (ezen belül a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatnak) nincsen egy kiemelt főszereplője (állam, ezt a feladatot fölvállaló szakértelmiségi csoport vagy politikai szervezet), ehelyett azt tapasztaljuk, hogy az innovációs változások „forrásai" sokfélék, nem alkotnak rendszert vagy szervezett és nyomon következő programcsomagot. Ennek nyomán a térségi tudáskontextus diverzifikálódott és tapasztalataink szerint ez napjainkban is folytatódik. A térségen kívülről érkező innovációs támogatás ebben az időszakban szabadon igénybe vehető, választható kínálatként jelenik meg (ez természetesen nem zárja ki, hogy ebbe a kínálati csomagba belekerüljenek intézményes, programszerű kínálatok is), amelynek elemeihez a térségi agrárium szereplői saját maguk igényei, érdekei és lehetőségei szerint viszonyulnak. Ennek eredménye az, hogy maga a tudástranszfer folyamat (és ebben a keretben a szaktanácsadási gyakorlat is) sokszereplős, diffúz, informális és efemer jellegű. A folyamat követése, dokumentálása, elemzése nem egyszerű feladat, a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatok egy része nem is válik szélesebb körben ismertté, a programok bemeneti oldala (költségigénye, időkerete, humán erőforrás tartalma) esetenként mérhető, a kiementi oldal (a hasznosulás mértéke) már sokkal kevésbé. Nem is beszélve arról, hogy az innovatív tudások megszerzésének döntő hányada egyéni léptékű, személyes tájékozódás (Internet, médiaanyagok, tapasztalatszerzés), kapcsolatépítés eredménye. Ez utóbbi (személyes és informális) keretben zajlik

nagyobb részt a térségi agrár szakemberek tudásának igénybevétele is. A térségi tudáskontextus alakulása leginkább egy amőba jellegű képződmény növekedéséhez hasonlítható, amelynek különböző „nyúlványai" előre nem látható módon és előre nem jósolható irányokban változnak, miközben az egész struktúra növekedését érzékelhetjük. Ez a helyzet megnehezíti a tudástranszfer folyamat támogatására irányuló szakpolitikai tervezést, nem utolsó sorban pedig az olyan szervezést is, amely tartalmi, formai vagy térbeli vonatkozásban megpróbál túllépni a már bejáratott, kisléptékű és szigetszerű tudásterjesztési és tudásszerzési gyakorlatokon.

b.

A második meghatározó szerepű lényeges változás a térségi tudáskontextusban az, hogy az utóbbi évtizedben megerősödött – és tapasztalataink szerint folyamatosan erősödik – a szakmai tudás iránti igény. Egyre több olyan agrárszereplő van akinek információra, szakmai tudásra, innovatív technológiai ismeretre van szüksége, és ezt az igényt nem csupán tudatosítja a maga számára, hanem módozatokat is keres az információk és tudások megszerzésére. Tapasztalataink szerint a tudás iránti igény térségi növekedésének többféle oka van, az egyes tényezők részletesebb elemzése azonban külön kutatási programok indítását igényelné. Azt azonban kijelenthetjük, hogy több tényező is markánsan hozzájárult és hozzájárul az agrárjellegű szakismeretek iránti igények növekedéséhez. Ezek közül kiemelhetjük a következőket:

- a földalapú támogatás rendszerének kialakulása és állandósulása
- a térségen kívül és az országon kívül szerzett személyes agrárinnovációs tapasztalatok sora
- a kisszámú üzemszerűen működő farm és a nagyszámú önfenntartó családi gazdaság közti térben a kisléptékű agrárinnovációs kezdeményezések számának növekedése
- az egyéni és kisebb vállalkozások számára elérhető támogatási formák megjelenése
- az agrárinnovációs folyamat térségi közéleti és szakmai tematizációja

Nem utolsó sorban pedig két átfogóbb jellegű térségi változás is termeli közvetett módon a tudásigényt. Egyfelől olyan térségi léptékű mentalitás-. és magatartásváltásnak is tanúi vagyunk, amelynek nyomán fokozatosan módosul az agrárjellegű foglalkozások – korábban hangsúlyosan negatív – társadalmi megítélése.

Másfelől pedig érdemes figyelembe venni azt is, hogy ebben a térségben fokozatosan növekszik azoknak a száma (a fiatalok körében is) akik – a munkamigrációs próbálkozási hullám stabilizálódása után, és/vagy a tanulási életpályák lezárását követően – megélhetési és családalapítási terveiket ehhez a térséghez kötik. Miközben kismértékben csökken a hagyományos modellt követő, az önfenntartó családi gazdálkodás modelljét követők száma, emellett kis léptékben, de fokozatosan növekszik az agrárjellegű foglalkozást tudatosan tervezők és vállalók száma (az egyéni/családi agrárvállalkozásoktól a hobbiszerű tevékenységig nagyon széles skálán). Ezért azt lehet mondani, hogy az agrárjellegű tevékenységek szerkezetének lassú, de folyamatos átrendeződése mellett a lakossági agrárérintettség mértéke térségi szinten gyakorlatilag állandó marad (ez korábbi kutatásaink alapján, a térségi városi népességet is beleértve meghaladta az 50 százalékot (Laki – Biró 2001. KAM 2004, 2011).

Mindezek együttesen vezetnek ahhoz, hogy növekszik a térségben az agrártevékenységhez kapcsolódó információk és szakmai ismeretek iránti igény. Közvetlenül tapasztalható formái ennek a folyamatnak a rövid lefutású, technológia ismertető tanfolyamok (például: sajtkészítés), a csoportos külföldi tanulmányutak, a hivatalos és informális felnőttképzési tanfolyamok/programok, a vásárok és bemutatók. A térségi innovatív agrárszereplők körében készített interjúsorozatunk anyagai azonban ennél jóval szélesebb körű, egyéni jellegű információszerzési és tanulási gyakorlatokról adnak hírt. Jellemző példái ennek: az interneten fellelhető információk és szakmai sokféle hasznosítási módja, médiaműsorok követése, egyéni tapasztalaszerzések és szakmai kapcsolatok, mobil applikációk használata, személyes kapcsolatokon alapuló szaktanácsadás igénybevétele és mások (lásd ezzel kapcsolatban jelen kötetben Biró A. Zoltán és Szász Mária-Magdolna tanulmányát).

c.

Új fejlemény a térségben az agrárinnovációhoz kapcsolható szakmai tudás termelése, illetve az ehhez kapcsolódó megosztási gyakorlat fokozatos térnyerése. Új térségi folyamatról van szó, eltérően a korábbi innovációs időszakoktól, amelyekben a fentről lefele irányuló tudásterjesztésen, illetve az ezt a folyamatot menedzselő közvetítő intézmények és csatornák működtetésén volt a hangsúly. Külön-külön célszerű számbavenni a tudástermelés intézményes (kutatóhelyek, képzési helyek, innovációs bázisok) és informális (a térségi agrárszereplők tudástermelése, és az agrárszereplők közti tudásmegosztás gyakorlata) helyeit/gyakorlatait. Az intézményi keretekben a térségbe irányuló tudástranszfernek van nagyobb

szerepe, de már ebben a keretben is vannak jelei a tudástermelésnek. A térségben termelt szakmai tudás esetében nyilván azt is meg kell vizsgálni, hogy ez a tudás kikerül-e az intézmény (például az egyetem) falai közül, ha igen akkor eljut-e a térségi agrárium szereplőihez vagy csupán szakmai publikációk formájában hasznosul. Az agrárszerepelők tudástermelőként való működése nehezebben átlátható jelenség, azonban egyre több jele van annak, hogy az innovatív termelők elsősorban nem a külső információs forrásokat, nem az átvett tudást osztják meg egymás között vagy a közvetlen környezetükkel, hanem a saját gyakorlat során kialakult, a térségi körülményekhez igazodó tudást. Ez utóbbi gyakorlat a térségi hálózatosodás olyan modelljét vetítheti előre (lásd ezzel kapcsolatban jelen kötetben Sárosi-Blága Ágnes tanulmányát), amellyel a szaktanácsadási gyakorlat tervezőinek és szervezőinek mindenképpen érdemes számolniuk.

* * *

A térségi tudáskontextus diverzifikálódása, az agrárjellegű szakmai tudás iránti igény térségi megjelenése és növekedése, valamint harmadik tényezőként a térségen belüli tudástermelés megjelenése fokozatosan újrapozícionálja a térségi tudáskontextust, és ennek keretében a szaktanácsadást is. Már nem csupán arról van szó, hogy intézményes és egyéni szakmai szereplők – a térségi társadalom vagy az agrárgazat modernizálása, versenyképessége érdekében – kínálják a térségi agrárszerepelők számára a szakmai tudást. A térségi agrárszereplők oldalán megjelennek az igények, azonban ezek mögött – explicit módon – nem térségi vagy ágazat igények állnak, hanem egyéni tevékenységhez szabott (sok esetben konkrét problémamegoldási helyzetekhez szabott) információ- és tudásigények. A kettő megkülönböztetése a vizsgált térségi társadalomban nagyon fontos. Általánosnak nevezhető az a beállítódás, hogy az agrárszereplők a számukra fontos információk beszerzése mellett azt is fontosnak tartják, hogy sajátítsák el az adott helyzet kezeléshez szükséges kompetenciát (Ennek az attitűdnek több fontos következménye van, amelyek a szaktanácsadáshoz és a tanuláshoz való viszonyulást befolyásolják, és amelyeket a tudásterjesztéshez kapcsolódó szolgáltatások vagy programok kialakításánál mindenképpen érdemes lenne figyelembe venni, ezek elemzésére azonban jelen tanulmányban nem térhetünk ki.). A kétféle hozzáállás – a top-down típusú, társadalomalakító célzatú tudástranszfer és az agrárszereplők tudásigénye – strukturálisan nem esik egybe. Erre a kettősségre a térségi helyzetkép ismertetése során igyekszünk felhívni a figyelmet. A térségi tudástermelés (és ahhoz kapcsolódó informális tudásmegosztási gyakorlat) megjelenése pedig olyan új tényező,

amely várhatóan egyre nagyobb mértékben befolyásolja a térségen kívüli szereplők által kínált tudásokhoz való viszonyulást, nem utolsó sorban a szaktanácsadási gyakorlat térségi alakulását is.

A térségi tudáskontextus alakulását három tevékenységformához kapcsoltan mutatjuk be: tudástranszfer, térségi tudástermelés, tudáshasználat. Az első a térségi agrárszereplők fele irányuló tudáskínálat alakulása (szándék, szervezeti keret, program, tartalom). Bármilyen paramétert is veszünk alapul az osztályozáshoz azt tapasztaljuk, hogy a tudás kínálat skálája nagyon széles (sokféle ágens, sokféle forma, sokféle tartalom), az egyes kínálatok működésének időtartama változó, hatáskörük szintén. A térségbe irányuló tudástranszfer formai sokféleségéhez és tartalmi gazdaságához viszonyítva a második összetevő, a térségi tudástermelés nagyon szerény mértékű. A tudáskontextust alakító harmadik tevékenységforma a tudáshasználat köre, amely a maga során szintén sokféle, és az elemző számára nehezen megragadható, nehezen tipizálható gyakorlat. A három tevékenységforma alább következő rövid áttekintése – a fontosabb szereplők tevékenységének és térségi szerepének megjelölése révén – csupán kiindulópontokat kínálhat egy részletesebb elemzés elvégzése és tipológia kialakítása számára.

3.1. Tudástranszfer folyamatok

A térségbe irányuló agrárjellegű tudástranszfer egyik része formális, intézményesített tevékenység abban az értelemben, hogy nevesíthető kezdeményezői és/vagy szervezői vannak, a tudástranszfer folyamat célcsoportja is azonosítható vagy körülhatárolható, maga a folyamat pedig rendezvény vagy program formájában zajlik (a továbbiakban ezt a folyamatot az „intézményes tudástranszfer" megnevezéssel jelöljük). Lehetnek eseti programok, rendszeresen ismétlődő események vagy intézményesített hivatalos tevékenységek. Az ilyen programokról (amennyiben egyedi események) vagy indulásukról (amennyiben folyamatos jellegűek) rendszerint a térségi média is hírt ad. A tudástranszfernek ezt a gyakorlatát elemezni is lehet, hiszen a folyamat szereplőinek köre, illetve a szakmai tartalom azonosítható. Ugyanakkor az internethasználat széleskörű térségi térnyerésének köszönhetően (ez az időszak tulajdonképpen az utóbbi évtizedet, annak is inkább a második felét jelenti) egyre nagyobb teret nyer a tudástranszfernek az a formája is (informális tudástranszfer), amely a térségi agrárszereplők által ismert és elérhetőnek tartott, nem kifejezetten ennek a térségnek szóló internetes források személyes használatát jelenti.

3.1.1. Intézményes tudástranszfer: aktorok, folyamatok, szerepek

Az alábbiakban a térségbe irányuló intézményes tudástranszfer fontosabb típusait ismertetjük. Utalunk azokra a szereplőkre, akik egy-egy típus működtetésében gyakrabban szerepet vállalnak, továbbá jelezzük ezeknek a folyamatoknak a tartalmát és tervezett vagy megvalósuló térségi funkciójukat.

3.1.1.1. Ismeretterjesztés

Az ismeretterjesztés körébe hírek, információk, közlemények, figyelemfelhívások, tematizációs kezdeményezések sorolhatók, amelyek megpróbálják felhívni a térségi agrárszereplők figyelmét fontosnak tartott újdonságokra, lehetőségekre, kötelezettségekre. Mivel a térségben nem alakult ki az agrárjellegű információk megjelenítésének az átfogó, rendszeresen működő szervezeti kerete, ezért az ismeretterjesztés a térségbe irányuló tudástranszfer sokféle csatornáján és eseményén keresztül eseti „adagolásban" jut el a térségi agrárszereplőkhöz. Az ismeretterjesztés lehet célirányos (problémamegoldó) vagy általános jellegű. A térségben mindkét ismeretterjesztés sokféle változatával találkozhatunk, csupán a leggyakrabban előfordulókat ismertetjük.

- Tájékoztató jellegű szakmai előadások egy-egy ágazati tevékenység aktualitásáról, fontosságáról, a tudástranszferrel foglalkozó külső vagy térségi ágens döntése alapján. Jellemző példa erre: külföldi szakember beszél a húsmarha tenyésztés térségi bevezetésének fontosságáról, a gyógynövénytermelésben rejlő lehetőségekről, a helyi termékeket értékesítő hálózatok létrehozásának módozatairól, a biotermelés lehetőségeiről, a termékmarketing fontosságáról, az agrárium digitalizációjának szükségességéről stb. A tudástranszfer kerete ilyen esetben lehet nyilvános konferencia vagy szűkebb szakmai kör, az adott téma iránt érdeklődő térségi termelőkkel. Fontos része ezeknek az ismertetőknek a máshol már sikeresnek bizonyult kezdeményezésekre, programokra való hivatkozás. Külföldi oktatók esetében ez a gyakorlat a formális egyetemi képzés keretében – a tanórák részeként vagy soron kívüli programként – is gyakran előfordul. A térségi média a vendég szakemberekkel készített terjedelmes interjúk formájában vállal szerepet az ilyen típusú tudástranszferben. Ez az ismeretterjesztési gyakorlat rendszerint hangsúlyosan tematizálja a térségi modernizációs kényszert

(a lemaradás ténye, a változtatási és felzárkózás szükségessége), gyakran fogalmaz felszólító módban, ugyanakkor az előadó személyét, az általa képviselt ágazatot is pozícionálja. Ritkább esetben felhívja a figyelmet az előadó mögött álló hivatal vagy szakintézmény térségi modernizációs szerepvállalására.

- A fentiekben bemutatott ismeretterjesztés megvalósulhat olyan változatban is, hogy a meghívásra egy-egy térségi szakmai csoport igénye és kezdeményezése alapján kerül sor. Ez esetben az esemény nem nyilvános, a téma konkrétabb vagy gyakorlati jellegű, a szakmai prezentáció anyaga a meghívók igényeihez igazodik. Az esemény kevésbé protokolláris jellegű, a médiabeli prezentáció is elmaradhat. Megjelenik az előadóval vagy az általa képviselt intézménnyel való kapcsolatépítés igénye.
- Az általános jellegű ismeretterjesztés leggyakoribb formája az agrárágazat helyzetével, a jogszabályi változtatásokkal, a pályázati forrásokkal kapcsolatos hivatalos tájékoztatás. Ezt végezhetik térségi parlamenti képviselők, megyei intézményvezetők és szakemberek, minisztériumi alárendeltségű megyei szakhivatalok munkatársai. Közvetlen célja a felkészítés, a későbbiek során hasznosítható információk közlése. Konferenciák, kerekasztalok, megbeszélések, előadások, politikai rendezvények kötelező kísérőprogramja (nem egy esetben fő programja). Ugyanakkor minden ilyen alkalom a térségi politikusok, vezetők, szakemberek „hírközlő" szereplésének lehetőségét is jelenti. Ebben a vonatkozásban az ismeretterjesztésnek közvetett funkciója is van. Minden ilyen helyzet a tájékozottság, a bennfentesség érzékeltetésével és a fontos hír „adományozásának" gesztusával hozzájárul a politikusi, vezetői szerepek építéséhez. Szerepet vállal ebben a folyamatban a térségi sajtó is olymódon, hogy tudósít a zártabb körben elhangzott tájékoztatókról, hangsúlyosan kiemelve, hogy melyik közéleti szereplő volt a fontos információ közlője. Az ilyen jellegű ismeretterjesztés szerepet kaphat a felnőttképzési programokban is (elsősorban a tanfolyamok, rövidebb képzési programok keretében), ez esetben a képzési program szervezője vagy előadó oszt meg olyan hivatalos értesüléseket a résztvevőkkel, amellyel egyben saját pozícióját is erősíti.
- A térségi média ismeretterjesztő szerepe rendkívül változó, ahány médiafelület működik annyiféle ismeretterjesztési hozzállással találkozhatunk. Az ismeretterjesztésnek három esete gyakori. Hírt adnak arról ha a hírügynök-

ségek vagy a központi intézmények országos léptékű fontos változásról (jogszabály, támogatási forrás) tájékoztatnak. Beszámoló jelleggel tájékoztatnak a kiemelten fontos térségi rendezvényekről. Teret adnak a térségi fontos agrárszereplők megkereséseinek, ha ilyen igény érkezik hozzájuk. Rendszeres hírközlési gyakorlatot a Marosvásárhelyi Rádió agrárműsora, illetve a Kovászna megyében megjelenő Háromszék napilap agrárrovata végez.

- A figyelemfelhívó, tájékoztató jellegű ismeretterjesztés szerepet kap a felsőfokú képzésben is (BA, MA szint), elsősorban ott, ahol magyarországi oktatók vállalnak szerepet. Ez egyfelől a magyarországi gyakorlatok, példák ismertetését jelenti, másfelől pedig az oktatók szélesebb körű, nemzetközi tájékozottságán alapul.
- Az intézményes ismeretterjesztés kialakítására kísérletet tett ebben az évben a Székely Gazdaszervezetek Egyesülete keretében működő falugazdász csoport. Ez a kezdeményezés – a csoporthoz tartozók szakmai felkészítését követően – első körben a pályázatkészítésben vállalt tanácsadói szerepet, második lépésben elkezdte kialakítani a rendszeres ismeretterjesztési gyakorlatot tájékoztató füzetsorozat szerkesztése, valamint a közösségi médiafelület működtetése révén.
- A térségben több kisebb-nagyobb olyan hálózati szerveződés működik, amely hírforgalmazással is foglalkozik. Ezek a tevékenységek azonban ma még nem érik el a rendszeres szakmai hírforgalmazás intézményes szintjét.

Összegzésképpen azt emelhetjük ki, hogy a térségben a hírközlő, figyelemfelhívó, tematizációs jellegű szakmai ismeretterjesztés gyakorlata sokcsatornás, sokszereplős és diffúz folyamat, amely egyelőre nem térségi léptékű szakpolitikai elgondolások alapján működik. A szakmai ismeretterjesztés folyamata ugyanakkor – a rendezvények, események, médianyagok keretében – egybemosódik a térségi agrárszektor működését, sikereit bemutató, érzelmi-ideológiai tartalmakkal túlterhelt információs anyagokkal.

3.1.1.2. Intézményes oktatás

A térségbe irányuló tudástranszfer másik meghatározó formája a térségben az intézményes oktatás. Ennek intézményes keretei a térségben: akkreditált felnőttképzési programok és különféle tanfolyamok, felsőfokú BA és MA képzés, szak-

középiskolai és szakiskolai oktatás. Ezeknek az intézményes képzési helyeknek a célja a szakmai tudásátadás (elméleti és gyakorlati/technológiai ismeretek) és szakmai kompetenciák fejlesztése. Leggyakoribb és legtöbb térségi agrárszereplőhöz eljutó formája az akkreditált **felnőttképzési program** (ezeknek nagyobb része az országos hivatalos felnőttképzési jegyzékben szereplő tanfolyam), de nagy szerepük van a nem hivatalos tanfolyamoknak is. A felnőttképzési programoknak az elmúlt három évtized során sokféle formája alakult ki, közben a jogszabályi keretek, a finanszírozási formák is többször változtak. Szakmai hasznosságukat illetően ambivalens vélemények vannak forgalomban, egyelőre kevés olyan szakmai elemzésről van tudomásunk, amelyek ennek a képzési ágazatnak az elemzésével foglalkoznak[8]. Agrárjellegű felnőttképzési programokat és tanfolyamokat a 2000-es évektől kezdődően egyesületek és alapítványok, megyei hivatalok, agrárkamarák, felsőoktatási intézmények egyaránt indítottak. Újabb lendületet adott ennek a szakképzési formának az az országos szabályozás, amely a hivatalosan is regisztrált agrártermeléshez szakmai képzettséget igazoló bizonyítvány megszerzését írta elő. Az utóbbi évtizedben a biotermelés előtérbe kerülése alakított ki újabb érdeklődési hullámot a térségi gazdálkodók körében.

Ennek a képzési formának a legfontosabb térségi szereplője az illyefalvi LAM Alapítvány volt, de több fontos térségi intézmény és szervezet vállalt meghatározó szerepet a térségi tudástranszfer ezen formájának működtetésében (a megyei önkormányzatok mellett működő agrárkamarák, illetve a megyei mezőgazdasági igazgatóságok, a térségben működő Caritas szervezetek, a székelyudvarhelyi Civitas Alapítvány, Élő szövet Alapítvány, a csíkszeredai székhellyel működő Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány). Kezdetben helyi agrármérnökök és külföldi szakemberek bevonása jellemezte ezt a képzési formát, a felnőttképzés szabályozását követően a tudástranszfernek ez a folyamata részben formálisabbá (kötelező óraszámú elméleti anyag átadása, akkreditációs folyamat, a képzési folyamat kötelező dokumentálása, vizsgafolyamat kijelölt szakértők előtt), részben pedig pragmatikusabbá (gyakorlati tevékenység) vált. A tudástranszfernek ezt a formáját a képzési programokban részt vevők oldalán mind a mai napig ambivalens megítélés jellemzi. Egyesek szerint „sokat lehetett tanulni", mások szerint meg „...hát valamit ezért tanultunk is, a fő a diploma megszerzése volt...". A képzések megítélése nagymértékben függ attól, hogy a térségben milyen kép alakult ki egyik vagy másik képző intézményről, fontos tényező ugyanakkor, hogy ingyenes (pályázatok révén

[8] Oláh Sándor 2006, Kiss Adél 2019.

támogatott) képzési programról van-e szó, vagy fizetéses változatról. A képzési paletta a meghirdetett szakok és a képzés minősége szerint sokféle, ma már a kínálat meghaladja a keresletet. Nem ismeretes azonban, hogy e képzések révén ténylegesen milyen tudásanyag került be a térségbe. A képzési programok hasznosulásáról sem állnak rendelkezésre térségi információk, csak a sikeresen bizonyítványt szerzők számszerű adatait lehetne összegyűjteni, ami önmagában nagyon keveset mondhat a tudástranszfer eme válfajának térségi szerepéről. Az alkalmi jelleggel szervezett, hivatalos bizonyítványt nem kínáló tanfolyamokról még kevesebbet tudunk. A korábbi időszakban sok ilyen programra került sor, ma már számuk és szerepük csökkent, tartalmi és formai szempontból egyre közelebb kerülnek a gyakorlati bemutatókhoz.

A térségi **egyetemi képzés** több alapszakkal és egy mesteri képzéssel járul hozzá direkt vagy indirekt módon a térségbe irányuló tudástranszferhez. Eltérően a felnőttképzési programoktól, az egyetemi képzés térségi szerepvállalása a képzési tartalom, a működési mód és célcsoport tekintetében elvben megismerhető és elemezhető. A képzési program out-put-jai (végzettek száma, a képzés keretében végzett tudományos és gyakorlati tevékenység tartalma, diplomamunkák tartalma, a végzettek térségi szakmai elhelyezkedése) pedig a tudástranszfer folyamat hasznosságáról is kínálhatnának fontos információkat. A feltételes mód használata arra utal, hogy ilyen elemző-összegző munka ismereteink szerint eddig nem készült, az egymástól függetlenül működő képzési helyek ilyen jellegű szakmai információi nem kerülnek megosztásra. Az adatgyűjtési és elemzési munka azonban nem lenne egyszerű. Az intézményi szereplők ez esetben is többfélék, kifejezetten agrárjellegű ismereteket oktató alapszak két intézményben van (Agrármérnöki BA szak Sepsiszentgyörgyön, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karához tartozó kihelyzett tagozaton, illetve Székelyudvarhelyen, a Szent István Egyetem keszthelyi karának kihelyzett képzési tagozata, vidékfejlesztési agrármérnök szak). Mindkét szak most indult, ezért egyelőre csak célokról és lehetőségekről lehetne beszélni. A harmadik agrárjellegű szak Csíkszeredában működik már több éve, a PAHRU keretében a Szent István Egyetem Vidékfejlesztési agrármérnök mesteri szaka már lehetőséget kínálhat tartalmi és hasznosulási elemzésre. Közel két évtizede működik eredményesen a Sapientia EMTE csíkszeredai helyszínén a környezetmérnöki és az élelmiszeripari mérnöki szak, amelyek sok szállal kapcsolódhatnak az agráriumhoz is. Ugyanakkor a térségben működő olyan egyetemi szakok mint az agrárközgazdaság, a szociológia, a kommunikáció-PR egész sor olyan tudástartalmat hoznak be a

térségbe, amelyek a fokozatosan modernizálódó, sokszereplős térségi agrárszektor számára elvben hasznosíthatók lehetnének.

Ez a vázlatos felsorolás már önmagában is jelzi, hogy egyetemi keretekben igen jelentős volumenben van szó olyan tudástranszferről, amelynek tartalmi elemeit – tekintettel arra, hogy térségi fiatalok sajátítják el ezeket az ismereteket – hozzá lehetne kapcsolni az agrárjellegű tevékenységekhez, illetve a szaktanácsadási gyakorlathoz is, legyen szó szakpolitikai tervezésről, tényfeltáró munkáról, termelői hálózatok kialakításáról, laboratóriumi elemzési eredmények hasznosításáról, környezetvédelmi eljárásokról, vállalkozásvezetésről, forrásbevonásról, növénytermesztési technológiákról, termékértékesítésről stb. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyetemi keretben zajló tudástranszfer folyamat nem érintkezik a térségi agrárium napjainkban tapasztalható változási folyamatával sem a tervezés, sem a szervezés, sem a gyakorlati feladatmegoldások szintjén.

A térségben zajló **középfokú agrárképzés** (szakközépiskolai és szakiskolai szakok) csekély mértékben járul hozzá a térségi tudástranszfer folyamathoz. A térségben végzett elemző programjaink[9] eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy négy fontosabb tényező miatt a középfokú képzési programok nem kapcsolódnak a térségi agrárium modernizációs folyamataihoz. Ezek a tényezők a következők:

- Az agrárjellegű tevékenységek alacsony térségi társadalmi presztízse, valamint a szakképzés gyakran változó szabályozása miatt ezeknek az intézményeknek és szakoknak a korábbi pozíciói meggyengültek, vonzerejük jelentősen lecsökkent.
- A középiskolás tananyag tartalma nem igazodott az agrárszektor változásaihoz
- A térségben nem teremtődtek meg a gyakorlati oktatás feltételei (géppark, tangazdaság)
- Nem alakultak ki együttműködési keretek térségi egyetemi szakokkal, illetve a tudástranszfer más térségi aktoraival (képzési helyek, tangazdaságok, szakmai rendezvények).

[9] A szakképzés átfogó elemzése: Biró et al. 2015, térségi helyzetfeltáró és stratégiakészítési munkák: Biró et al. 2018, Sárosi-Blága 2017.

3.1.1.3. Személyes tapasztalatszerzés

A térségbe irányuló tudástranszfer folyamat sokféle olyan tevékenységet is tartalmaz, amelyek kifejezetten a gyakorlati jellegű tapasztalatszerzés céljából szerveződnek. Ezek a tevékenységek az agrártevékenységet folytatók vagy agrártevékenységet tervezők számára – valamilyen intézményes keretben – olyan személyes tapasztalatszerzési lehetőséget kínálnak, amelyet a résztvevők az ebben a térségben folytatott gazdálkodásban közvetlenül hasznosíthatnak. Az ilyen jellegű tudástranszfert támogató szervezeti keret lehet kötött vagy teljesen laza is, a lényege azonban az, hogy ebben a keretben ötletek, technológiák, eszközök, munkamódszerek közvetlen, személyes tapasztalaton alapuló megismerésére – sok esetben gyakorlására is – adódik lehetőség.

Legfontosabb, több mint két és fél évtizede működő formája a néhány hónapig tartó, szervezett keretben zajló **külföldi (a legtöbb esetben svájci) tapasztalatszerzés**[10]. Ezeket a programokat székelyföldi civil szervezetek szervezték és szervezik külföldi partnerrel való egyeztetés alapján, időkerete néhány hónap. A tudásszerzésnek ez a típusa sok esetben előzetes itthoni szakmai felkészítéssel is összekapcsolódott. A külföldi tapasztalatszerzés kerete egy-egy gazdálkodó család, amelynek tevékenységébe – mindennapi munkavégzés formájában, néhány hónapos időtartammal – a székelyföldi szereplő bekapcsolódott. Ebben a keretben megismerkedhetett munkamódszerekkel, munkastílussal, eszközökkel, termelési technológiákkal, a résztvevők sok esetben mezőgazdasági gépeket hoztak haza, ugyanakkor a velük készült interjúk azt jelzik, hogy a gazdálkodás „rejtett tanterve" (munkamódszer, munkastílus, idő- és térhasználat, életvezetés stb.) legalább akkora hatás tett rájuk mint a kimondottan gazdasági, technológiai tapasztalatok. Az ezen a téren végzett elemzéseink[11] azt is jelzik, hogy ez a típusú tudástranszfer valóban jelentős hatást gyakorolt a térségi résztvevőkere a mentalitás és a gyakorlat síkján egyaránt.

Egy további gyakori tudástranszfer forma – amely később indult de napjainkban is szerepe van – a **csoportos tapasztalatszerzés**. Helyszíne a legtöbb esetben Magyarország, de van példa országon belüli és más országokba szervezett programokra is. Ezek a programok néhány naposak, a résztvevők száma az igénybe vett utazási eszközhöz igazodik, ezek elsősorban buszok, amelyek a csoportot

[10] Ezt a tudástranszfer modell az illyefalvi LAM Alapítvány indította a romániai rendszerváltást követő években, később a Caritas indított hasonló programot.

[11] KAM 2001

közvetlenül a célpontokra szállítják, ezen kívül pedig keretet adnak a néhány napos csoportos együttlétnek. A szervező rendszerint térségi intézmény, a fogadóhely valamilyen innovatív agrártermelő vállalkozás vagy intézmény. A tapasztalatszerzés mindig valamilyen pontosan meghatározott célhoz (agrártermékhez, technológiához) kapcsolódik, a résztvevők toborzása is ennek függvényében alakul. Ezek a programok a térségben nem kapnak szélesebb társadalmi nyilvánosságot, a megszerzett tapasztalat is megmarad a résztvevők körén belül.

A **térségben szervezett szakmai bemutatók** szintén a személyes jellegű, közvetlen tapasztalatszerzést szolgálják. Jellemző példa egy-egy neves külföldi vagy az országon belül más régióbeli neves szakember meghívása. A cél olyan gyakorlati bemutató szervezése, amelynek keretében a résztvevők három szinten is új tudásra tehetnek szert. Látják, amint a szakember gyakorlati munkát végez (jellemző példa erre egy neves sajtkészítő mester meghívása), a gyakorlati bemutató során hallgatják a szakember magyarázatait, és ők maguk kipróbálhatják a szóbanforgó gyakorlati jellegű tevékenységet. Ebben a tevékenységformában az a lényeg, hogy a gyakorlati tevékenység itteni térségi kontextusban (feltételek, keretek, eszközök stb.) zajlik, a résztvevők az innovatív eljárás térségi adaptációjának lehetnek a részesei. Az utóbbi években megnövekedett az ilyen jellegű események száma, térségi szakemberek is sikerrel vállalkoznak gyakorlati bemutatóra (fák metszése, egy adott kertészeti technológia alkalmazása, termékfeldolgozás bemutatása), rendszerint egy-egy termelő/vállalkozó saját helyszínét választják ki a bemutató céljára. Fontos elem a bemutatóknak a spontaneitás, a közvetlenség, az életszerűség.

Hasonló szerepkörben működnek a **tangazdaságok** keretében szervezett bemutatók, két lényeges tartalmi eltéréssel. A tangazdaságban szervezett bemutatók nagyobb teret adnak a bemutatott eljárás vagy technológiai folyamat jellegének ismertetésére, valamint annak szakmai kontextusba való helyezésére. Ennek eredményeként az ilyen keretben szervezett programok általában formalizáltabbak, a tudástranszfer párhuzamosan több szinten is zajlik, a gyakorlati bemutatóhoz kapcsolódhat szakmai prezentáció, didaktikai anyag bemutatása. Kevesebb a lehetőség a bemutatott munkafolyamat egyéni kipróbálására. A térségben ilyen jellegű programkínálat nagyon kevés van, az oktatási intézményekben a tangazdaság hiányzik vagy hiányos, bemutató jellegű programok szervezésére a csíkszeredai PAHRU tangazdasága vállalkozik gyakran, az illyefalvi LAM Alapítvány tangazdasága elsősorban az intézményes szakképzésben vállal fontos szerepet.

Az intézményes keretekben zajló személyes tapasztalatszerzés további térségi formái még az agrár tematikájú **vásárok**, a gépek és technológiák megismertetésével foglalkozó **kiállítások**, az agrárágazathoz kapcsolódó **szakmai napok**, a szakmai rendezvényekhez és konferenciákhoz kapcsolódó **termék és intézménybemutatók**, nem utolsó sorban pedig az olyan kezdeményezések is, amelyek prezentációk, bemutatók formájában a fiatalok és gyerekek világához igyekeznek közelebb vinni az agrártevékenységhez kapcsolódó ismereteket.

3.1.1.4. Egyéb kezdeményezések, hiányok

Sokféle kísérlet történt a térségben arra vonatkozóan, hogy a **nyomtatott vagy elektronikus média** meghatározó szerepet vállaljon a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatban. A cél minden esetben az volt, hogy a média ne csupán hírközlő szerepben járuljon hozzá a térségi agrárium modernizációjához, hanem szakmai fórumként, a tudástranszfer csatornájaként is működjön. Ezek a kísérletek (nyomtatott formában megjelenő havilap, agrár szakmai portál, szakmai anyagokat is közlő hírlevél, helyi tévéműsorok) azonban rövid életűeknek bizonyultak, és nem fogták át a térség egészét. Jelenleg egy megyei lap havi mellékleteként jelenik meg agrárszaklap, amelyet gyakorlatilag egy személy ír és szerkeszt, és amely az aktuális információk közzététele mellett elsősorban a térségi agrárágazat eredményeiről, szereplőiről készít tartalmas bemutatókat. A térségi fejlesztéspolitika és agráreszektor intézményes szereplői az elmúlt három évtized során nem vállalkoztak ilyen médiafelület létrehozására és működtetésére, az alkalmi kiadványok és szakmai tájékoztatók megjelentésével inkább a térségi agrárium eredményeinek megjelenítését támogatták.

Az ágazati jellegű modernizációs, innovációs folyamatok – térségi léptékben – nehezen vihetők sikerre **tudásbázisok** kialakítása nélkül. Az elmúlt három évtized során a térségbe nagy számban érkezett szakmai kiadvány (könyvek, folyóiratok), oktatási anyag, vizuális szemléltető anyag. A sokféle forrásból, eltérő időpontokban érkező anyagokból nem állt össze térségi könyvtár vagy térségi tudásbázis. A térségi közkönyvtárakban és egyetemi könyvtárakban külön-külön sok agrárjellegű anyag van, a szakképzéssel foglalkozó intézményekben szintén, a külföldi oktatók és előadók térségi munkája nyomán nagy mennyiségű elektronikus szakmai anyag juthatott el térségi szereplőkhöz (előadások anyaga, szakirodalmi anyagok) de mindezekről a potenciális felhasználóknak nincsen tudomása. Tudástranszfer ezen a téren is lezajlott, de azt mondhatjuk, hogy a térségi agrárágazatot nem érte el.

Egyéb okok folytán, de nem ágyazódtak be a térségi agráriumba a tudástranszfer folyamat azon termékei sem, amelyek a **nagyléptékű nemzetközi szakmai pályázatok**, az **önkormányzati együttműködési programok**, az **országos pályázatok**, a **LEADER szervezetek** révén kerültek vagy kerülhettek volna be a térségbe. Új fejlemény a térségben az agrárjellegű vállalkozások nagyléptékű magyarországi anyagi támogatása, de ezek tartalma nem nyilvános, illetve olyan új kezdeményezésekről van szó, amelyekről egyelőre nem tudhatjuk, hogy hozzájárulnak-e, és ha igen akkor hogyan, milyen mértékben a térségi tudástranszfer folyamathoz. Egyelőre ugyanezt modhatjuk a kis agrárvállakozáskat célzó magyarországi eszközvásárlási támogatási programról is. Ezeknek is lehetnek kis részben tudástranszfer elemei, de ez a program is most zajlott/zajlik, elemzése még nem időszerű.

3.1.2. Az informális tudástranszfer

A személyes síkon zajló informális (szervezeti keretekhez egyáltalán nem kapcsolódó) tudástranszfer évről évre nagyobb szerepet kap a térségben. Az ebbe a körbe sorolható tevékenységeket szinte lehetetlen típusokba sorolni, lehet szó szervezett kereteken kívüli személyes tapasztalatszerzésről, a nyomtatott formában megszerezhető szakmai anyagok egyéni felhasználásáról, és természetesen lehet szó az egyre gyarapodó és egyre változatosabb digitális tartalmak sokféle igénybevételéről. Ezek a tartalmak nem a székelyföldi térséget és a székelyföldi szereplőket célozták meg, nem intézmények közvetítik, csatornázzák, irányítják a térségi szerpelők fele. A térségi szereplők választják ki azokat a csatornákat, digitális helyeket ahol ezekkel a tudástartalmakkal találkozhatnak, és a térségi szereplők válogatnak a tudástartalmak egyre gyarapodó kínálatából. Ez a tudástartalom csupán potencialitás, a térségi szereplők ennek csupán nagyon kis töredékével találkoznak. Ha arról szeretnénk képet alkotni, hogy ebből a szinte végtelen nagyságú tudásanyagból mi kerülhet bele személyes gyakorlatok révén a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatba, akkor abból kell kiindulnunk amit a térségi agrárszereplőkről tudunk. Milyen a tevékenységük (mivel foglakoznak és milyen módon), milyen a mentalitásuk (elvek, meggyőződések, explicit és tacit tudások), milyen a jövőképük (mit terveznek, mit akarnak)? Ezek a paraméterek írhatják körül azt, hogy a nagy mennyiségű tudáskínálatból mi az ami számukra elérhető, mi az, ami szakmai tudáskínálatként számukra releváns lehet, ami egyáltalán igénybe vehető. Az igénybevétel formái sokfélék, ugyanakkor nem különleges, nem kiemelt tanulási alkalmak, hanem épp ellenkezőleg: gyakran közel

állnak a mindennapi cselekvésekhez vagy egyenesen beépülnek azokba. Jellegzetes „tanulási" helyzetek az innovatív, kisléptékű agrárkezdeményezések szereplői körében:

- utazás közben hallgatni a térségi rádiót
- közösségi médiafelület szemlézése
- internetes barangolás
- ha valami fontosat, érdekest látnak valahol, akkor rákeresnek az Interneten
- elvinni szabadon hozzáférhető szakmai anyagokat
- szakkiadvány vásárlása, megrendelése
- tévéműsor kiválasztása és rendszeres követése (pihenőnapokon)
- tudatos keresés
- probléma esetén személyes kapcsolatok keresése
- probléma esetén általános kérdezés közösségi médiafelületen („hátha akad valaki, aki segít")
- szakember tudásának igénybevétele
- oktatóvideók megnézése

* * *

Összességében azt láthatjuk, hogy a tudástranszfer folyamatok egymástól független szinteken zajlanak. Jelentős mértékben különböznek az intézményi keretek, a helyszínek, az időpontok, a részvételi formák tekintetében. Ez a sokelemű, diffúz kínálati és tevékenységhalmaz előnyös is lehet abban a tekintetben, hogy sokféle térségi igényre felelhet rá, adott esetben gyorsan és rugalmasan tud ráhangolódni kisebb vagy nagyobb célcsoportok aktuális igényeire. Hátrányt jelenthet az, hogy az egyes tudástranszfer folyamatok és események nem kapcsolódnak egymáshoz (az esetek többségében nem tudnak egymásról), nem tapasztalható egymásra épülés vagy szerepmegosztás, szinergiahatások csak véletlenszerűen alakulhatnak ki. Nem utolsó sorban hátrányt jelenthet az is, hogy ez a tudástranszfer gyakorlat jelen formájában nem követ szakmai vagy szakpolitikai szinten megjelölt térségi célokat, nem alakult ki a térségben tartalmi, módszertani követés, ennek következtében az egész tudástranszfer folyamat eredményességéről, társadalmi modernizációs szerepéről csak közvetett módon és sok munkával szerezhetünk információkat.

3.2. Térségi tudástermelés – keretek, gyakorlatok

A periferikus vagy félperiferikus vidéki térségekben a tudástermelés intézményi keretei rendszerint hiányoznak vagy szerények. Érvényes ez a megállapítás a székelyföldi térségre is, ahol az 1989-es romániai fordulatot követően sem alakultak ki olyan gazdasági ágazatok, amelyekhez K+F tevékenység kapcsolódott volna. Az agrárium ezen belül még hátrányosabb helyzetben volt. Amint azt a társadalomtörténeti áttekintésben jeleztük, ebben a térségben fejlett technológiára alapozó agrárágazat korábban nem alakult ki, az 1989 előtt kialakult nagyüzemi gazdálkodási modell (téesz-ek, állami gazdaságok) szerkezet a romániai rendszerváltást követően teljes mértékben összeomlott, a nagyüzemi gazdálkodási tapasztalatokkal rendelkező térségi agrármérnökök munkahely nélkül maradtak, a rendszerváltást követő két évtizedben az agrártevékenységnek alacsony volt a társadalmi presztízse. Mindehhez hozzájárult az is, a kollektivizálás idején megszüntetett családi birtokszerkezet visszaállítása olyan gazdálkodási gyakorlatot eredményezett, amely elsősorban a nemzedékek során felhalmozott gazdálkodási tapasztalatokra alapozott, az új ismeretek iránti igény minimális volt.

Az agráriumhoz közvetlenül vagy közvetett módon kapcsolódó intézményi keretek oldalán is számos változás történt. A korábban kialakított és K+F helyként működő megyei burgonyakísérleti állomások – amelyeknek feladat elsősorban a burgonya vetőmagok előállítása volt – tevékenysége lecsökkent vagy megszűnt. Az agráriumhoz közvetlen vagy közvetett mdóon kapcsolódó, minisztériumi alárendeltségű megyei intézmények (növényvédelem, állategészségügy, talajdvédelem, vízügy, környezetvédelem és mások) számára az olyan hivatali feladatoknak volt és van prioritása, mint a nyilvántartás és ellenőrzés, a térségi tudásbázis alakításában legfeljebb csak alkalmi tudástranszfer jellegű tevékenységgel vesznek részt. A térségben megjelenő egyetemi képzés (kezdetben kihelyezett tagozatok formájában, később térségi intézményi keretben) fő feladata az oktatás és a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatban való szerepvállalás.

Bár a térségben kifejezett agrárjellegű felsőfokú képzés csak az utóbbi években indult (A Sapientia EMTE keretében, sepsiszentgyörgyi helyszínnel, alapképzés Székelyudvarhelyen), mesteri szintű képzés (Vidékfejlesztési agrármárnök) pedig csak a gödöllői Szent István Egyetem csíkszeredai kihelyezett szakja keretében működik, az agrártevékenységhez közvetlenül vagy közvetett módon kap-

csolódó szakemberek száma (agrármérnökök, állami hivatalokban dolgozó szakemberek, önkormányzati keretben dolgozó szakemberek, egyetemi oktatók, egyéni kutatóműhelyek) a térségben több százra tehető. Ezekben az intézményi keretekben a hivatali munka, az oktatás, a tudástranszfer folyamatban való részvétel mellett kismértékben az agrárszektorhoz kapcsolható tudástermelés is van (kutatómunka, helyzetelemzés, adatbázisépítés, technológiák kidolgozása). A térségi tudástermelésben ezen kívül szerepet vállalnak maguk az innovatív gazdálkodók is.

Természetesen fölvethető a kérdés, hogy beszélhetünk-e ebben a térségben a szó szoros értelmében véve tudástermelésről, ha ennek nincsenek formalizált, szervezett intézményes keretei? K+F helyekről és intézményesített K+F tevékenységről valóban nem beszélhetünk, a tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a fentiekben felsorolt szervezeti keretekben jelentős mennyiségű olyan tudás termelődik, amely elvben a tág értelemben felfogott térségi agrárium hasznára lehetne. Ennek a térségi tudátermelésnek két nagyobb területe van.

a.

Egyetemi, hivatali, intézményi keretekben, illetve egyéni kutatóműhelyekben termelődő tudások (laboratóriumi kísérletek, kidolgozott technológiai eljárások, kutatóprogramok, publikációk)

- agrártevékenységhez közvetlenül kapcsolható alapkutatások egyetemi környezetben (környezettudomány, élelmiszertechnológia, termelési technológia)
- az agrárágazat egy-egy részterületére vonatkozó térségi helyzetfeltáró jellegű szakmai elemzések (kutatások, diplomamunkák)
- szociológiai és statisztikai elemzések, adatbázis jellegű információk
- az agrárágazat működtetéséhez kapcsolható egyéb elemzések és gyakorlati megoldások (agrárközgazdaság, marketing, kommunikáció-PR, desing, digitalizációs megoldások).
- térségi ágazatspecifikus elemzések (talajtan, vízháztartás, környezetvédelem, klímaváltozás, a térségi flóra és fauna körében végzett kutatások).

b.

A térségi tudástermelés másik fontos területét a kisléptékű innovatív agrárkezdeményesek gyakorlata képezi. Amint a tanulmány bevezető részében is jeleztük, ezek a kezdeményezések olyan termékek előállítására irányulnak, amelyekkel a térségi termelők korábban nem foglalkoztak, ezért a gazdálkodási folyamatok és

technológiák is a térségi kontextus számára újszerűek. Ebből adódik az a helyzet, hogy az innovatív termelőknek maguknak kell azzal kísérletezniük, hogy milyen módon lehet adaptálni mindezt a térségi természeti és társadalmi adottságokhoz. Ez az adaptációs munka – amely az ebben a körben végzett interjús kutatás tapasztalatai szerint sok kísérlettel, tanulással jár – jelentős mennyiségű tudásanyag felhalmozásához is vezet. Az újszerű és innovatív vállalkozások habitusából adódik az, hogy ezt a tudást a gazdálkodók nem csupán saját vállalkozásuk működtetésében kívánják hasznosítani, hanem szívesen megosztják (még pontosabban: megosztanák) szűkebb-tágabb környezetükkel.

A következő fontos kérdés azzal kapcsolatos, hogy a fentiekben jelzett tudástermelés eredményei beépülnek-e a térségi agrártevékenységbe, ha igen hogyan és milyen mértékben? Az ezen a téren végzett terepmunkánk tapasztalatai azt jelzik, hogy ez a beépülés csak alkalmi jellegű és részleges. Ennek egyik oka nyilvánvalóan az, hogy a térségben termelődő tudásnak nincsen legitimitása a térségbe kívülről érkező, a tudástranszfer folyamatot kitöltő és szakmai szempontból legitim/ hivatalos tudással szemben (a térségi tudás nem bizonyul „tudásnak"). Feltűnő jelenség például az, hogy a tudástranszfer külföldi szereplői a rendelkezésre álló térségi ismereteket (helyzetelemzések, statisztikák, publikációk) sem vonják be a tudástranszfer folyamatba, illetve ha az elméleti ismeretekhez példákat kell kapcsolni akkor azokat is külföldi környezetből veszik. Emellett azonban két további korlátról is célszerű említést tenni.

A térségi egyetemi és szakmai/hivatali keretekben termelődő tudás a térségi agrárszektortól teljes mértékben függetlenül jön létre, és hasznosítási területe sem a térségi agrárszektor. Az ilyen intézményi keretekben létrejött tudás kizárólag az oktatás és a tudományos munkavégzés klasszikus paradigmája szerinti utat járja be. Az oktatói irányítással végzett hallgatói munkák (kutatási folyamat, diplomamunka) a tanulási feladatok része és csak az. Amennyiben az elemzés vagy a diplomamunka az átlagnál értékesebb, akkor a tudományos fórumon való publikálás (konferencia prezentáció, folyóirat, kiadvány) a továbblépés útja, amely teljesen más közeg, mint a térségi agrártevékenység gyakorlati világa. Hasonló utat jár be az oktató-kutató munkája is, azzal a különbséggel, hogy a publikáció az esetek többségében idegen nyelvű, és a térségen kívül jelenik meg. Jelenleg nincsen a térségben olyan interfész típusú szervezeti keret, amely a térségi intézményekben zajló tudástermelés és az agrárágazat között átjárási, kapcsolati lehetőséget kínálna,

amely magára tudná vállalni az egyetemi/kutató szegmens és az agrárágazat közti „fordítási" folyamatot.

Az innovatív termelők körében felhalmozódó tudás térségi hasznosítási tekintetében a probléma strukturálisan hasonló, bár tartalmát tekintve más jellegű. A tudás megosztásának szándéka nyilvánvaló, és közvetlen, személyes relációkban zajlik is. A szélesebb körben történő, rendszeres tudásmegosztás azonban meghaladja az innovatív termelő egyéni lehetőségeit. Nem alakult ki a térségben olyan szervezeti keret, amely egy-egy termékhez vagy egy-egy technológiához kapcsolódóan meg tudná szervezni a tudásmegosztás személyes kapcsolatokon túlmutató gyakorlatát. Ebben az esetben is valamiféle interfész hiányzik, amelynek létrehozása és működtetése szakpolitikai felkészültséget és beruházást igényel. Jelenleg a térségi média néhány fóruma foglalkozik azzal, hogy tevékenységismertető vagy személyi portré formájában szélesebb körben is ismertté tegyen sikeres innovatív vállakozásokat. Ezek az anyagok azonban más funkciót töltenek be, és értelemszerűen hiányzanak belőlük a más hasonló termelők számára hasznosítható technológiai tapasztalatok.

* * *

A térségi tudástermelés kapcsán összességében az alábbiakat mondhatjuk:

- Térségi körülményekhez igazodó, intézményes agrárjellegű K+F tevékenység nincsen.
- Egyetemi és egyéb intézményi keretekben úgynevezett standard (egyetemes, nem térségspecifikus: agrárgazdaság, kommubikáció és PR, marketing, design, környezetvédelmi technológiák, élelmiszerkémiai eljárások stb.) tudástermelés zajlik, ez azonban nem jut el a termelő ágazatok szereplőihez még szolgáltatás formájában sem.
- A legértékesebbnek nevezhető tudástermelés az innovatív egyéni vállakozók szintjén termelődik (új termékelőállítások térséghez való adaptálódása), ez a térségspecifikus tudás azonban egyéni szinten marad. Egyelőre nincsen hely, fórum arra, hogy az adaptációs tapasztalatok megjeleníthetők és megoszthatók legyenek.
- Tekintettel arra, hogy a térségbe irányuló tudástranszfer folyamat a térségi tudástermelést az esetek többségében negligálja, a térségi igényekre szabott

és térségi szereplők által működtetett szaktanácsadói program lehetne a leginkább alkalmas arra, hogy hasznosítsa (és végső soron ösztönözze is) a térségi tudástermelési folyamatot.

3.3. Tudásfelhasználási gyakorlat

A székelyföldi térségben nem készültek olyan vizsgálatok, amelyek az agrárérintettséggel jellemezhető térségi szereplők teljes körében elemezte volna a tudásszerzéshez és tudásfelhasználáshoz, a technológiai váltáshoz, általában az agrárinnovációhoz való viszonyulást. Ennek oka feltételezhetően kétféle is lehet. Egyfelől az, hogy a romániai rendszerváltást követő két évtizedben az agrárjellegű foglalkozások társadalmi megítélése hangsúlyosan negatív volt, a térségi családok nagy részére jellemző önfenntartó családi gazdálkodási gyakorlatra a döntéshozók, a szakértők és a közvéleményformálók egyaránt úgy tekintettek, mint váltásra képtelen, korszerűtlen tevékenységre. Az ebben az iodőszakban készült térségi léptékű háztartási adatfelvételek (Laki – Biró 2001, KAM 2004, 2011) az eszközellátottságot is vizsgálták, az eredmények arra utaltak, hogy a családok tulajdonában kevés gépi eszköz van, az agrártevékenységben nem a fejlesztésnek vagy a változtatásnak van prioritása, ennél fontosabb a korábbi családi gazdálkodási modell követése, illetve az agrártevékenység pénzkiváltó funkciója. Ebben a kontextusban az információsszerzés, a szakirányú tanulás vagy a szaktanácsadás igénybevételének kutatása nem mutatkozott aktuális kérdésnek. Az üzemszerűen működő mezőgazdasági farmok csekély száma sem indokolt ilyen irányú kutatási programot, a kisléptékű innovatív termelési gyakorlatok pedig még szórványosak voltak a térségben. A kutatások elmaradásának másik oka azzal lehet kapcsolatos, hogy a térségbe irányuló tudástranszfer folyamat más területeken sem képezte elemzés tárgyát, nem tartozott (tulajdonképpen ma sem tartozik) az érdeklődést keltő, térségi prioritásként kezelt témák körébe.

Az Európai Unióhoz való kapcsolódás folyamatának indulását követően az agrártevékenység térségi társadalmi megítélése fokozatosan megváltozott, az agrárjellegű tevékenységek köre bővült és diverzifikálódott. A földalapú támogatások rendszerének életbeléptetése után újra aktivizálódott az önfenntartó családi gazdálkodási modell, gyarapodott az üzemszerűen működő farmgazdaságok száma, megjelentek az olyan kisléptékű innovatív agrárkezdeményezések, amelyekre korábban a térségben nem volt példa (gyógynövénytermesztés, gombatermesztés, mangalicatenyésztés, kisállatttenyésztés, gilisztafarm, csigatenyésztés, rózsater-

mesztés és hasonlók. Mikrotérségenként kiskertes mozgalmak is alakultak, folyamatosan növekszik az ún. hobbikertészkedéssel foglalkozók száma, nem utolsó sorban pedig növekszik az olyan újonnan induló vállalkozások száma, amelyek a fiatal gazdák számára kínált pályázati lehetőségeket, vagy az ágazat- és termékcentrikus országos támogatási programokat igyekeznek kihasználni. Mindez azzal járt, hogy az utóbbi egy-másfél évtizedben megjelent és fokozatosan növekszik az agrárjellegű foglalkozásokhoz kapcsolódó információ és tudásigény, ezzel kapcsolatban a tudásszerzés és tudáshasznosítás sokféle formája alakult ki. A szaktanácsadás igénybevétele mintegy feloldódik ebben az összetett és diffúz tudáshasznosítási folyamatban. Nem jelenik meg elkülönült, specifikus tudáshasznosítási gyakorlatként azon egyszerű oknál fogva, hogy a térségben agrárjellegű szakmai tudáspotenciál ugyan létezik, de intézményes, átfogó szaktanácsadási rendszer nem működik.

A következőkben célcsoportok szerint röviden jellemezzük a tudásszerzési és tudáshasznosítási gyakorlatot, majd részletesebben bemutatjuk a kisléptékű gazdálkodást folytató innovatív gazdálkodók gyakorlatát. Az első témakört illetően csak tereptapasztalatainkra hagyatkozhatunk, az innovatív csoport tevékenységét illetően pedig a 2011 óta folyamatosan végzett térségi agrárinnovációs kutatássorozat eredményeire alapozunk.

a.

A térségi agrárszereplők legnagyobb csoportja (az önfenntartó családi gazdálkodást folytatók köre) esetében folyamatszerű tudásszerzési gyakorlatról nem beszélhetünk. Ezek a gazdálkodók a családi szocializáció során szerzett tapasztalati tudásra alapoznak. Tacit tudásról van szó abban az értelemben is, hogy ha rákérdezünk az agrártevékenységgel kapcsolatos tudásra, akkor a válaszban a személyes tudás helyett a közösségi normára, szokásra, a mások gyakorlatához való igazodásra hivatkoznak, és a tudás gyarapítására vonatkozóan nemleges vagy bizonytalan válaszokat adnak. Kivételt egyetlen terület képez, ez pedig a család tulajdonában lévő mezőgazdasági géppark hasznosítása. Fontosnak, szükségesnek tartják újabb gépi eszközök vásárlását, ez az igény a narratív szinten nem technológiai váltásként, hanem a munkavégzést megkönnyítéseként, a nehéz fizikai munka (szántás, kaszálás, szénakészítés, aratás, burgonyaszedés, szállítás) leváltásaként tematizálódik, nem utolsó sorban az önállóság (a gép eszközökkel rendelkezőktől való függetlenség) eléréseként jelenik meg.

b.

Az üzemszerűen működő nagyobb farmgazdaságok esetében, illetve társulási és szövetkezeti gazdálkodási formák esetében (mindebből egyelőre együttesen is kevés van a térségben) az agrárszakemberek főállású foglalkoztatása (például állatorvos), vagy a szolgáltatási szerződés formájában való együttműködés jelenti a szakmai tudáshasznosítás és a szaktanácsadás általános formáját. A technológiai innovációk hasznosítása az agrárszereplőknek ebben a csoportjában elsősorban gazdaságossági kérdés. Intézményesített K+F tevékenységről nincsen információnk, a technológiai innovációk köréből a digitális technológiák hasznosítása van napirenden. A gyakorlatban ez kísérleti szintet jelent, példa erre néhány esetben digitális applikációk és digitális gépi eszközök vásárlása, használata.

c.

Hobbikertészek körében végzett szélesebb körű térségi elemzésről nincsen tudomásunk, a tapasztalat azt mutatja, hogy felsőfokú képzettséggel rendelkezők körében népszerű elsősorban ez a tevékenység, és esetükben az önálló internet alapú tájékozódás, illetve a szakkönyvek hasznosítása jelenti a tudásszerzés legfontosabb módját. A térségben szerveződött kiskertes mozgalmak (ezek elsősorban a közösségi média felületein szerveződnek, ehhez kapcsolódnak az off-line kapcsolatok, rendezvények) esetében a résztvevők közti tudásmegosztás jelenti az információszerzés és technológia tanulás domináns formáját, részben a digitális kapcsolattartás, részben pedig a személyes tapasztalatszerzés révén. Nem utolsó sorban egy olyan csoportról is említést tehetünk, amelynek tagjai falusi környezetben élő kistermelők, akik civil szervezetek és megyei intézmények szakembereinek megkeresése, biztatása nyomán léptek be ún. helyi termék előállító és forgalmazó hálózatokba. Esetükben az információszerzési és tudáshasznosítási tevékenység minimális, és elsősorban a termékforgalmazásra vonatkozik.

d.

A tudásszerzés és tudáshasznosítás legfontosabb térségi csoportját azok az innovatív gazdálkodók (illetve az innovatív gazdálkodást kezdeményezők és tervezők) képezik, akik továbblépnek az önfenntartó, holisztikus tevékenységre alapozó családi gazdálkodási modellen, de nem tekintik célnak az üzemszerűen működő nagy farmgazdaság kialakítását sem. A kiskertes mozgalmak szereplőitől és a hobbikertészektől abban a tekintetben különböznek, hogy tevékenységükbe beépítik hivatalosan is az üzleti komponenst (gazdasági eredményesség, marketing,

ennek a csoportnak a részletes jellemzését lásd: Biró 2016. 33–37). Ennek a csoportnak a létszáma folyamatosan gyarapszik. Tudásszerzés és tudáshasznosítás szempontjából nem csak azok jönnek számításba akik már ilyen tevékenységet folytatnak, hanem azok is, akik ilyen jellegű agrártevékenységet végeznek és jelenleg az alapozás (tájékozódás, tanulás, felkészülés, kísérletezés) fázisában vannak. Az ebben a körben készített mintegy 120 interjú és esetelemzés anyaga azt jelzi, hogy a tudásszerzés és tudásfelhasználás sokféle gyakorlata alakult ki a vizsgált térségben. A szaktanácsadás igénybevétele sem a formai elemek, sem a tartalom, sem a funkció tekintetében nem különül el ettől a sokféle tudás-felhasználási gyakorlattól, hasznosításának mértéke jóval elmarad más összetevők mértéke mögött.

A térségi agrárszereplőnek ez a csoportja gyakorlatilag folyamatosan végez valamilyen tájékozódási tevékenységet, felhasználva ehhez minden számára elérhető forrást. Ez a tájékozódási gyakorlat az esetek többségében általános jellegű, azzal a beállítódással lehetne jellemezni, hogy „lássuk, találok-e, látok-e, hallok-e a magam számára valami fontosat, érdekeset, amit hasznosítani tudnék...". Ebben a tájékozódási gyakorlatban olyan ismeretek is fontosnak minősülnek, amelyeknek hasznosítására csak később kerül sor. Ettől eltérő a célzott tájékozdás, amikor valamilyen konkrét kérdésre keresnek választ, vagy a gazdálkodás során felmerült problémára, nehézségre keresik a megoldást.

Az innovatív agrárszereplők széleskörű és sokféle információszerzési, tudáshasznosítási gyakorlatát többféle szempontból is elemezhetjük. A felhasznált információforrásokat, az információszerzés módozatait és a hasznosulás formáit jelen kötetben külön tanulmányban mutatjuk be.

A tudásszerzési helyek tipológiája azt jelzi, hogy az innovatív agrárszereplők sokféle irányba nyitottak, ha információk kereséséről, tanulásról, tudásfelhalmozásról van szó, a sokféleség azonban a tudásszerzési tevékenység alkalmi, efemer, nem rendszerszerű jellegét is kiemeli. Nem intézményes, szervezett, szakpolitikai szinten megtervezett tudáskínálatból válogatnak, hanem személyes igényeik, ambíciók, terveik vagy aktuális megoldandó problémáik függvényében kereső tevékenységet folytatnak. A kereső, válogató, igénybevevő tevékenységük hangsúlyosan személyes és informális, rendszerint rövid időtartamú.

Ebben a sok elemet tartalmazó forráshely konstrukcióban a szaktanácsadás gyakorlatilag elvész.

4. Összefoglalás

4.1. Térségi tudáskontextus

A **tudástranszfer folyamat** legfontosabb támogató tényezőjét az jelenti, hogy a térségben a szakmai képzések iránti igény jelentős, és fokozatosan bővül (létszámban és érdeklődési kör tekintetében) az új agrárismereteket igénylők rétege. Jellemző a folyamatra az éppen aktuális kihívásoknak, igényeknek és támogatási lehetőségeknek való megfelelés igyekezete. A képzési formák esetében figyelhető meg, hogy olyan képzési kínlatok indulnak amelyek épp divatosak, vagy amelyekre könnyebb külső anyagai támogatást szerezni.

Tartalmi szempontból a képzési programok nagyobb része térségen kívüli példák utánzására alapoz, ugyanakkor a képzési tartalmaknak a térségi társadalmi, környezeti, gazdasági adottságokhoz való adaptációja részleges vagy el is marad. Tartalmi szempontból a gépi eszközökhöz és termelési technológiákhoz kapcsolódó információk és ismeretek vannak többségben, jóval kisebb szerepet kapnak a menedzsmenethez, a marketinghez, a termék design-hoz, a kommunikációhoz, a kapcsolatépítéshez, a hálózati együttműködéshez kapcsolódó ismeretek.

Összességében azt láthatjuk, hogy a tudástranszfer folyamatok egymástól független szinteken zajlanak. Jelentős mértékben különböznek az intézményi keretek, a helyszínek, az időpontok, a részvételi formák tekintetében. Mivel a kínálat is diffúz és efemer jellegű, az igények működése is az, a kínálat és a térségi igény találkozása olyan pontszerű tanulási formák kialakuláshoz vezetett, amelyek között két egymáshoz hasonlót sem nagyon lehet találni.

Ez a sokelemű, diffúz kínálati és tevékenységhalmaz előnyös is lehet abban a tekintetben, hogy sokféle térségi igényre felelhet rá, adott esetben gyorsan és rugalmasan tud ráhangolódni kisebb vagy nagyobb célcsoportok aktuális igényeire. Hátrányt jelenthet az, hogy az egyes tudástranszfer folyamatok és események nem kapcsolódnak egymáshoz (az esetek többségében nem tudnak egymásról), nem tapasztalható egymásra épülés vagy szerepmegosztás, szinergiahatások csak véletlenszerűen alakulhatnak ki. Nem utolsó sorban hátrányt jelenthet az is, hogy ez a tudástranszfer gyakorlat jelen formájában nem követ szakmai vagy szakpolitikai szinten megjelölt térségi célokat, nem alakult ki a térségben tartalmi, módszertani követés, ennek következtében az egész tudástranszfer folyamat eredményességé-

ről, társadalmi modernizációs szerepéről csak közvetett módon és sok munkával szerezhetünk információkat.

A **térségi tudástermelés** kapcsán összességében az alábbiakat mondhatjuk:

- Térségi tudástermelés kevés helyen zajlik, nincsen közvetlen kapcsolatban a térségben zajló gyakorlati agrártevékenységgel.
- Térségi körülményekhez igazodó, intézményes agrárjellegű K+F tevékenység nincsen.
- Egyetemi és egyéb intézményi keretekben a standard szaktudományi ismeretek (agrárgazdaság, környezetvédelmi technológiák, élelmiszerkémiai eljárások, kommunikáció és PR, marketing, design stb.) átadása mellett kisléptékben tudástermelés is zajlik (kutatási programok, kísérletek, elemzések) azonban vagy nem jutnak el a termelő ágazatok szereplőihez, vagy pedig – kevés kivételtől eltekintve – nem térségspecifikus tudások.
- Térségi szempontból a legértékesebbnek nevezhető tudástermelés az innovatív egyéni vállalkozók szintjén érhető tetten (új termékelőállítások térséghez való adaptálása), ez a térségspecifikus tudás azonban rendszerint egyéni szinten marad. Egyelőre nincsen hely, fórum, szervezeti keret arra, hogy az ilyen jellegű adaptációs tapasztalatok megjeleníthetők és megoszthatók legyenek a térségi szerepelők körében.
- Tekintettel arra, hogy a térségbe irányuló tudástranszfer folyamat a térségi tudástermelést az esetek többségében negligálja, a térségi igényekre szabott és térségi szereplők által működtetett szaktanácsadói program lehetne a leginkább alkalmas arra, hogy hasznosítsa (és végső soron ösztönözze is) a térségi tudástermelési folyamatot.

A **tudásfelhasználás** mintázatai szorosan kapcsolódnak az agrárjellegű tevékenységek típusaihoz. Az önfenntartó családi gazdálkodással foglalkozók esetében a tudásfelhasználás minimális. Az üzemszerű nagyobb gazdaságokat működtető vállalkozások az induláskor szakemberek segítségét veszik igénybe, az esetek többségében a vállalkozás indításakor kiválasztott termelési-feldolgozási technológiát igyekeznek – főállású szakemberek alkalmazása révén – hatékonyan működtetni, K+F jellegű tevékenységekre kevés jel mutat. A kisléptékű, a termék és a termelési technológia tekintetében egyaránt újszerű térségi agrárvállalkozások esetében a tudásfelhasználás a vállalkozás vezetőjéhez kapcsolódik, ez rendszerint többirányú,

rugalmas és folyamatos tájékozódást/tanulást jelent. Az informális agrárhálózatok szereplői, a hobbikertészek, az innovatív gazdálkodást tervezők egyre növekvő csoportja is ehhez hasonló tudásfelhasználási mintázatokkal jellemezhető, csak ez utóbbiak esetében az informálódás és a tanulás kevésbé szervezett, kevésbé célirányos.

A **térségi tudáskontextus** egészével kapcsolatban az alábbiakat emelhetjük ki:

- **A térségi tudásfolyamatokban érdekelt csoportok nem homogének**. Célcsoportokat ugyan képezhetünk több kritérium alapján is (termékek, termelési technológiák, életkor, nem stb. szerint), de az egyes kezdeményezések hangsúlyozottan bottom-up jellege miatt (eltérő indulási feltételek és adottságok, különböző attitűdök, eltérő tudásszintek, változó célok) minden csoport heterogénnek bizonyul. Az individuális jellemzők szerepe meghatározó jellegű, alapvetően befolyásolja az agrárszereplőknek a részvételi módját úgy a tudástranszferben mint a tudásfelhasználásban vagy a tudástermelésben.
- A tudásfolyamatokban való szerepvállalás elemzése azt jelzi, hogy a térségi innovatív jellegű agrárkezdeményezések a felépítés és a működési modell szintjén a **szigetszerű (pontszerű) modellt** preferálják. Ezt a térségi adottságot célszerű figyelembe venni az olyan szakpolitikai programokban amelyek a hálózatépítést, az aktorok közti együttműködést vagy a tudásmegosztást szeretnék előtérbe hozni. A szigetszerű működési modell jelenléte a digitalizációs programok számára is korlátot jelenthet. Az ezen a téren végzett elemzéseink azt jelzik[12], hogy az innovatív agrárszerepelők sok esetben kísérletet tesznek a szigetszerű modell megváltoztatására, azonban az ilyen jellegű társadalmi újrapozícionálási kísérletek sok esetben a helyi környezet, a lokális társadalom ellenállásába ütköznek. A társadalmi beágyazódás lokális korlátozása természetesen az innovatív szereplők által képviselt tudás helyi megosztásában is korlátot képez.
- A térségi tudáskontextus alakulásában fontos figyelni arra, hogy az agrárszerplők körében **a digitális megoldásokkal kapcsolatban a távolságtartó attitűdöknek fontos szerepük van.** A személyes kapcsolatok szerepe változatlanul jelentős.

[12] Lásd ezzel kapcsolatban: Biró – Sárosi-Blága (2020)

- A rendelkezésre álló **térségi tudáspotenciál egy jelentős része nem kapcsolódik (nem kapcsolható) a térségi agrártevékenységhez**. Ennek oka az, hogy a térségben dolgozó és magasabb fokú képesítéssel rendelkező agrárszakemberek egy részének tudása a nagyüzemi gazdálkodáshoz kapcsolódik, más része pedig olyan hivatali munkakört tölt be amely csak formális és részleges tudáshasznosulást tesz lehetővé.
- A tudáskontextus folyamatainak (tudástranszfer, tudástermelés, tudásfelhasználás) egységes szervezeti keretbe foglalása, programszerű intézményesítése rövid távon nem mutatkozik kivitelezhetőnek. Ennek egyik fontos oka az, hogy a tudásszerzés szigetszerűen tagolt és diffúz gyakorlata trendszerűen leértékeli és/vagy távolságtartással kezeli (a gyakori igénybevétel mellett is!) a tudásfelhalmozást, a tudásszerzés és hasznosítás intézményes formáit. Amikor csak teheti, ezek helyett az alkalmi, perszonifikált, gyors és költségmentes, a pillanatnyi probléma megoldását szolgáló tudásszerzési gyakorlatnak ad prioritást.
- Azt maguk az innovatív szereplők is elismerik, hogy a térségi innovatív folyamatok fenntartásához és erősítéséhez a rendelkezésre álló térségi tudáspotenciál nem elegendő („tanulni kell"). Szakpolitikai szemszögből ez úgy fogalmazható meg, hogy a térségi tudáskontextus újrapozícionálása nélkül a tág értelemben felfogott agrárium modernizálódása terén nem lehet érdemben továbblépni. Az agrárium térségi diverzifikációs folyamata halad előre (egyre több és egyre többféle újszerű agrárkezdeményezés indul be), ez azonban föltehetően csak akkor vezethet az agrárium terén térségi léptékű paradigmaváltáshoz, ha az innovatív kezdeményezések növekedési folyamata a szakmai tudás térségi szerepének és mennyiségének növekedésével párosul. Ehhez a váltáshoz minden bizonnyal szükség van/lesz a szaktanácsadás térségi tematizációjára és szakmai/intézményes pozícionálására.

4.2. Térségi szaktanácsadás

A térségi tudáskontextusban többféle módon, többféle szereplő részvételével zajlik olyan alkalmi jellegű tevékenység, amely tartalmi szempontból „szaktanácsadásnak" lenne nevezhető. Az ilyen jellegű tevékenység nem nyert önálló szakmai megjelölést, a szaktanácsadásként értelmezhető tevékenységek pedig mintegy

„feloldódnak" a térségi tudáskontextus egyéb folyamataiban. Országos léptékű, önálló intézményrendszerként működő szaktanácsadási rendszer nem alakult ki, hivatalosan igénybe vehető szaktanácsadói szolgáltatás sem. Új kezdeményezés a térségben az úgynevezett falugazdászok 20 fős csoportja, mint első szervezett szaktanácsadási kezdeményezés.

A térségben a szaktanácsadásban hasznosítható **szakmai tartalomgyártási** potenciál minimális. A térségben agrárjellegű tudástermelés intézményes keretben kevés helyen zajlik. Az endogén kapacitásokra alapozó tudásmegosztás alkalmainak száma kicsi, a tevékenységek tartalmi kínálatának spektruma szűk, jellemző rá a kampányszerűség.

Az agrártermelők oldalán a személyes kapcsolatokon alapuló, informális tanácskérési gyakorlat felülértékelt az intézményi formákkal szemben. A jelenlegi gyakorlatot nem a formalizáltság, hanem a személyesség dominálja.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a jelenleg rendelkezésre álló térségi szaktanácsadói potenciál működését az alábbiak jellemzik:

- Szakemberek (pl. állatorvosok, agrármérnökök) tudásának igénybevétele a vállalkozás során adódó problémák megoldása céljából. Alkalmi jellegű abban az értelemben, hogy a szakemberhez fordulók igénye alakítja a szaktanácsadói tevékenységet. Az igénylők arra törekednek, hogy tartós, informális, bizalmi kapcsolatot alakítsanak ki a szakemberrel annak érdekében, hogy szükség esetén bármikor tudjanak hozzá fordulni.
- Az innovatív agrárvállalkozók tanácsadóként való működése. Lokális, vagy kistérségi léptékben működik. Személyhez kötött, az innovatív vállalkozó kínálata (személyes felajánlása) alapján indul, szerepépítéssel is jár, szűk körben hat, az esetek többségében olcsó vagy ingyenes.
- Alkalmi tudástranszferhez, bemutatókhoz kötött ismeretátadás (pl. külföldi szakember meghívása).
- Szaktanácsadás igénylése formalizált keretben (tanfolyam, képzési program, konferencia részeként).

A mai agrárinnovációs folyamatok folyamatosan, egyre szélesebb tevékenységi skálán termelik az **újabb tanácsadási igényeket** (forrásbevonás, marketing, digitalizáció). Ezen a téren további változások valószínűsíthetők.

5. Továbblépés?

A térségi tudáskontextusról alkotott helyzetkép lehetőséget kínál néhány olyan szempont és javaslat megfogalmazására, amelyek a rendszerjellegű térségi szaktanácsadás megtervezése és kialakítása során figyelembe vehetők.

A tudáskontextus és az ezen belül kialakult szaktanácsadási gyakorlat működésének alapján olyan térségi léptékű szaktanácsadási rendszert célszerű elgondolni, amely az agrárszereplők aktív bevonására alapozódik. Az elemzés alapján azt láthatjuk, hogy a tudáskontextus működésének formalizált szegmensében határozottan elkülönülnek a tudás átadói és befogadói, a tudás termelői és felhasználói. Az informális szegmensben viszont a határok nem ilyen élesek, a befogadók/felhasználók körei már tudástermelőként is tudásmegosztóként is megjelennek. A formális és informális szegmens működésének összekapcsolása alakíthatná ki azt a térségi gyakorlatot, amely a jelenlegi adottságok megtartása mellett a szerkezeti-tartalmi továbblépésre is lehetőséget kínálhatna. Az innovatív gazdálkodók számának növekedése és az innovatív tevékenységformák bővülése okán szaktanácsadásra egészen bizonyosan szükség van, és a továbbiakban vélhetően még inkább szüksége lesz. Az sem nagyon vitatható, hogy szükséges lesz az átváltás az eseti, személyes modellről valamilyen szervezett, intézményes modellre. Ez az új modell még középtávon sem tekinthet el a szaktanácsadás klasszikus gyakorlatától (szakemberek által képviselt tudás szolgáltatás formájában való igénybevétele), ehhez kell majd társítani az olyan kisebb-nagyobb térségi tudástermelő és tudásmegosztó hálózatokat, amelyekben a térségi agrártermelők is fontos és aktív szereplők, amelyekben a tudás befogadása és megosztása közösségi jellegű tevékenységgé válik. Az ilyen rendszerjellegű, sok belső működő egységet tartalmazó térségi modell ma még csak vízió formájában fogalmazható meg.

A térségi léptékű szaktanácsadási rendszer elgondolásához és tervezéséhez ma még sok információ és előmunkálat hiányzik. Nem ismertek kellőképpen a tudástranszfer térségi célcsoportjai, az egyes célcsoportokhoz sorolhatók igényei, együttműködési készségei. Mindehhez azt is figyelembe kell venni, hogy a szakmai tudást igénylők köre egy ágazaton, egy termelési technológián, egy terméktípuson belül is tagolódik a vállalkozók tevékenységének, társadalmi helyzetének és szerepének, attitűdjeinek jellege szerint. Ugyanakkor újabb célcsoportok képződnek (hobbikertészek, kiskertmozgalom). Nem ismerjük kellő mértékben a tudásfelhasz-

nálás térségi mintáit, a digitális tartalmak hasznosításával kapcsolatos magatartások változásának ütemét, a felhasználók nyelvi kompetenciáit.

Egy alaposan átgondolt és szakmai vita tárgyává tett vízió megfogalmazását követően célszerű lenne teszt jelleggel vagy kisebb léptékű „valós" modulként kialakítani és működtetni olyan programokat, amelyek sikeres működés esetén a későbbiek során intézményesíthetők, és alkotóelemeit képezhetik a fokozatosan kiépítendő térségi rendszernek. A modulszerűség és fokozatos építkezés a térségi fejlesztéspolitikai gyakorlatban ritkán kerül alkalmazásra, az esetek többségében a keretek megteremtése és azok legitimálása kap nagyobb prioritást. A térségi agrárinnovációs folyamat komplexitása és változó jellege azonban nem nagyon teszi lehetővé olyan keret-jellegű struktúra kivitelezését, amely hasznos lenne a térségi agrárinnovációs folyamat számára. A magyarázat abban rejlik, hogy a keret-jellegű intézmény a térségi agrárinnovációs folyamathoz viszonyítva „külső" entitás lenne, kialakítani pedig csak olyant érdemes, amely strukturálisan a térségi agrárinnovációs folyamat része.

Szakirodalom

Balaton Petra 2006

A székely akció története, 1902–1914. Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására. Debreceni Egyetem. Doktori (PhD) értekezés.

Balaton Petra 2016

Gazdaság és agrártársadalom. In: Bárdi N., Pál J. (szerk.) Székelyföld története III.kötet. 137–241.

Biró A. Zoltán 2016

A fiatal gazdák innovációs szerepe a székelyföldi térségben. In. Biró, A. Zoltán, Magyar, Ferenc (szerk.) Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. 13–56. Csíkszereda, Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán 2017

Új elitszerepek rurális környezetben. In Biró, A. Zoltán and Magyar, Ferenc (szerk.) A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. 13–39. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán 2019

Székelyföld: társadalomtudományi megközelítések. *Metszetek. Társadalomtudományi folyóirat.*Vo. 8. No. 2. 3–16.

Biró A. Zoltán – János Zsuzsanna 2016

Oktatás – innováció – fejlesztés. A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány tevékenysége. In: Versenyképes oktatás, piaciképes szakember. (Lengyel László, Kulcsár Sarolta szerk.), OMIKO oktatásmódszertani konferencia, Zenta, Szerbia.

Biró A. Zoltán – Koszta Csaba János – Mátéffy Mária Aranka (szerk.) 2004

Vidékfejlesztés Hargita megyében. Alutus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2013

Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2014

"Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk...": Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2017

A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2018

Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2019

Digitális agrárium – székelyföldi innováció. Az agrárium digitalizációjának térségi környezete. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán – Ozsváth-Berényi Hajnal (szerk.) 2010

Vidéki térség – szakmai tudás. „Sikeres Székelyföld" szakmai fórumsorozat. 2009. július 19. Hargita Népe Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes 2018

Beágyazódás vagy marginalizálódás? Szempontok a székelyföldi innovatív agrárvállalkozások vizsgálatához. In Biró, A. Zoltán és Magyar Ferenc (szerk.) Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Csíkszereda: Státus Kiadó 56–96.

Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes 2020

Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland. *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses,* 22.10.77−93.

Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes – Gergely Orsolya – Székely Kinga Katalin 2018

Szakképzés vidéki térségben *Pro Scientia Ruralis* 2018.2.103–152

Biró A. Zoltán – Tiboldi István (szerk.) 2012

Agrárképzés minden szinten. A 2012.június 15-én Csíkszeredában megrendezett szakmai kerekasztal anyaga. Magyar Tudomány Háza 1. Csíkszereda, Státus Kiadó.

Bodó Julianna 2004

„Így kollektivizáltak minket...". Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Bodó Julianna 2009

Persuasion Techniques and Community Reactions in Corund (the Hungarian Autonomous Region) In: Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-41962. (ed. C. Iordachi – D. Dobrincu) Central European University Press, Budapest, New York, 355–368.

Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.) 1996

Elmentünk? Székelyföldi életutak. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

KAM 2001

A LAM Alapítvány képzési és hitelnyújtási programjának elemzése. Kutatási jelentés (kézirat).

KAM 2004

Székelyföldi háztartásvizsgálat. Kutatási gyorsjelentés (kézirat).

KAM 2011

Székelyföldi háztartásvizsgálat. Kutatási gyorsjelentés (kézirat) .

Kiss Adél 2019

Felnőttképzési helyzetkép a székelyföldi térségben. *Metszetek. Társadalomtudományi folyóirat*.Vo. 8. No. 2. 93-108.

Kozári József (szerk.) 2009

Mezőgazdasági szaktanácsadás. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest. ISBN 978-963-9736-98-6

Laki László – Biró A. Zoltán 2001

A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. Európa Tanulmányok 6. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.

Mátéffy Mária Aranka 2014

A vidékfejlesztéssel kapcsolatos tudásformák szerepe és változása hargita megyében. Doktori értekezés. Kézirat.

Oláh Sándor 2001

Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962). Pro Print Könyvkiadó. Csíkszereda.

Oláh Sándor 2004

Falusi látleletek (1991-2003). Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Oláh Sándor (szerk.) 2006

Térség és kultúra. Hargita Megyei Kulturális Központ. Alutus Kiadó, Csíkszereda.

Oláh Sándor 2008

Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Oláh Sándor 2016

A „Kis magyar világ”1940-1944. Társadalmi és gazdasági átalakulás, In: Bárdi N., Pál J. (szerk.) Székelyföld története III.kötet. 605-654.

Oláh Sándor 2017

„Cu sporită vigilenţă comunistă...”. Lupta de clasă în satele din jurul Odorheiului Secuiesc în perioada colectivizării. In: Dobrincu D. –Iordachi C. (szerk.) Edificarea orânduirii socialiste. Violenţa politică şi lupta de clasă în colectivizarea agriculturii din România, 1949-1962. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi. pp. 257-276.

Sárosi-Blága Ágnes 2017

Iskola és térségi pozícionálás egy székelyföldi térségben. *Pro Scientia Ruralis* 2017.1.156–165.